

Ерато

Геродот

Геродот

Історії в дев'яти книгах

Книга VI

Ерато

Переклад А. Білецького

1. Отже, Арістагор, який підняв Іонію на повстання, так закінчив своє життя. А Гістіай, тиран Мілета, коли Дарій дозволив йому піти, вирушив до Сардів. Щойно він прибув туди з Сусів, як його запитав Артафрен, правитель Сардів, із якого приводу, на його думку, повстали іонійці. А Гістіай відповів, ніби він нічого не знає і навіть здивований тим, що відбулося, ніби він нічого не знав, які там сталися події. Проте Артафрен, побачивши, що той ухиляється від прямої відповіді, хоч і знає правду про повстання(1), відповів йому: "Я скажу тобі про це, Гістіае: ось як тут стоїть справа: це взуття зшив ти, а взув його Арістагор" (2).

2. Так Артафрен сказав йому, натякаючи на повстання. А Гістіай, гадаючи, що Артафрен уже все знає, злякався, і того ж дня, коли настала ніч, утік на узбережжя, спершу обдуривши царя Дарія, пообіцявши йому підкорити "найбільший острів, Сардо", а тепер готувався очолити повстання іонійців у війні проти Дарія. Він переправився на Хіос(1), де хіосці ув'язнили його, підозрюючи, що він хоче за дорученням Дарія учинити ворохобництво в їхньому місті.

3. Отже, коли іонійці почали його розпитувати, чому він наказав Арістагорові з такою покvapливiстю повстати проти Царя і цим завдав іонійцям стільки лиха, Гістіай не назвав їм справжньої причини, але сказав, ніби цар Дарій має намір(1) переселити фінікійців в Іонію, а іонійців у Фінікію і з цієї причини дав йому наказ. Однак, такого наміру зовсім не було в Царя, але Гістіай, сказавши це, хотів налякати іонійців.

4. Згодом Гістіай послав листи з одним вісником, Гермиппом, із Атарнея, до персів, що були в Сардах, щодо людей, із якими він перед тим домовився про повстання(1). Проте Гермипп не вручив листи тим, кому вони були призначені, але взяв їх і передав Артафренові. Той, коли Довідався про все, що сталося, наказав Гермиппові взяти Гістіаєві листи і передати їх тим, кому було призначено, а відповіді, які послали перси Пстіаю, дати йому. Коли це було викрито, тоді Артафрен повбивав багатьох персів.

5. Тоді в Сардах почалося збентеження, а Гістіай, коли його надія не здійснилася, попросив хіосців, щоб вони допомогли йому повернутися до Мілета(1). Проте мілетяни, задоволені тим, що позбулися Арістагора, зовсім не бажали прийняти в своєму місті іншого тирана, коли вже вони натішилися свободою. І справді, коли Гістіай спробував силоміць у темряві ночі повернутися до Мілета, його поранив у стегно якийсь мілетя-

нин. Отже, він, вигнаний із своєї вітчизни, повернувся на Хіос. А звідти, оскільки він не спромігся вмовити хіосців дати йому кораблі(2), він подався до Мітілени і домігся вмовити лесбосців (3) дати йому кораблі. Вони спорядили вісім трієр і разом із Гістіаєм відпливли до Візантія. Там зупинилися кораблі, що прибули з Понту, вони захопили їх, за винятком тих, залоги яких оголосили, що вони погоджуються виконувати накази Гістіая.

6. Отже, Гістіай і мітіленці займалися цими справами, а проти Мілета очікувався напад численних морських і сухопутних військ, бо перські стратеги(1) з'єдналися один із одним, склали єдине військо і вирушили в похід на Мілет, вважаючи за другорядні міста всі інші, крім нього. Серед морських військ дуже охоче пішли в похід фінікійці, але разом із ними взяли участь у поході кіпріоти, які нещодавно підкорилися персам, кілікійці, а також і єгиптяни (2).

7. Всі вони вирушили проти Мілета та інших іонійських міст. А іонійці, повідомлені про це, послали представників своїх міст(1) до Паніонія. Прибули вони туди і після наради вирішили зовсім не виставляти сухопутного війська проти персів, а своє місто щоб захищали самі мілетяни, але спорядити флот і щоб у ньому були всі кораблі, а після спорядження його зосередити його якнайшвидше біля Лади(2), щоб там уступити в бій, обороняючи Мілет. Лада — це острівець навпроти Мілета.

8. Після цього мілетяни спорядили свої кораблі і прибули туди, а разом із ними ті еолійці, що живуть на Лесбосі. Ось як вони були розташовані(1): на східному крилі були мілетяни з вісімдесятьма кораблями, за ними були прієнці з дванадцятьма кораблями, а далі міунтя-ни з трьома кораблями, за ними теосці з сімнадцятьма кораблями, за теосцями хіосці на ста кораблях, а поряд із ними розташувалися ерітрій-ці і фокейці, а ерітрійці прибули на восьми кораблях і фокейці на трьох. За фокейцями були лесбосці(2) на вісімдесяти кораблях, а останніми були самосці на шістдесяти кораблях, що розташувалися на західному крилі. Загальне число всіх цих кораблів досягало трьохсот п'ятдесяти трьох трієр. Це були кораблі іонійців (3), а у варварів число кораблів досягло шестисот.

9. Коли кораблі варварів прибули до країни мілетян і прийшла також піхота, перські стратеги, довідавшись про велике число іонійських кораблів, перелякалися, побоюючись, чи зможуть вони їх перемогти і чи заволодіють Мілетом, не маючи переваги на морі, і, крім того, наразяться на небезпеку бути покараними Дарієм. Із такими думками вони зібрали іонійських тиранів, яких Арістагор позбавив влади і які знайшли притулок у мідійців, і тоді опинилися у війську, посланому проти Мілета. Вони покликали всіх із них, хто був із ними, і сказали їм: "О іонійці! Прийшов час, коли кожний із вас доведе, що він служить інтересам Царя. Отже, кожен із вас нехай постарається відокремити своїх співгромадян від інших союзників. Пообіцяйте їм, що, по-перше, їм не буде ніяких неприємностей через їхнє повстання, яке вони підняли, по-друге, що ніхто не підпалюватиме ні їхніх святилищ, ні їхніх будинків, і що їхнє становище не буде гіршим, ніж було до того. Проте, якщо вони не зроблять так, але вступлять у бій, тоді пригрозіть їм і скажіть, що з ними буде, коли їх буде переможено в

битві, тоді вони стануть рабами, а їхніх синів ми зробимо євнухами, а їхніх дочок зашлемо до Бактріани(1), а їхню країну віддамо комусь іншому".

10. Отже, так вони їм казали, а іонійські тирани послали кожен своїх людей по всіх містах оголосити про це. Проте іонійці, до яких досягли ці оголошення, нерозсудно поводячись, не захотіли бути зрадниками(1) і в кожному місті гадали, що це лише їм (2) перси роблять такі обіцянки. Все це сталося, щойно перси прибули до Мілета.

11. Після того іонійці зібралися на Ладі і там відбулися збори, на яких, звичайно, й інші проводирі виступали з промовами і серед них фокейський стратег Діонісій(1) виступив із промовою і сказав їм так: "Справді, іонійці, для нас із вами справа тримається на лезі бритви, чи ми будемо вільними, чи рабами і при тому збіглими рабами. Отже, тепер вам доведеться постраждати, якщо ви можете терпіти, але згодом ви зможете перемогти ворогів і жити вільними. Якщо ви виявите безсилість і у вас не буде дисципліни, то я зовсім не сподіваюся, що ви дорого не заплатите Цареві за ваше повстання. Послухайте лишень мене і покладіться на мене, і я даю вам слово, якщо боги будуть безсторонні і коли вороги насміляться напасти на нас, то будуть розбиті.

12. Коли про це почули іонійці, вони пристали на пропозицію Діонісія. А він щодня виводив кораблі у відкрите море один за одним і змушував управлятися веслярів, проводячи кораблі одні між іншими, тренував залоги(1), а решту дня тримав кораблі на якорі і так він цілий день готував іонійців до бою. Так протягом семи днів вони виконували всі його накази, але на восьмий іонійці, не звиклі до таких праць і виснажені від напруження і спеки, почали буркотати: "За які гріхи ми терпимо таке? Що ми з глузду з'їхали? Він запаморочив нам голову і ми підкорилися цьому фокейському хвалькові, який привів із собою лише три кораблі, і терпимо його. А він прибрав нас до рук і довів до розпачу, і тепер ми пропадаємо. Ось уже багато хто з нас захворів і багато ще може захворіти. Ніж терпіти такі муки, ми гадаємо, краще знести все, що може статися, навіть якщо ми зазнаємо неволі, хоч що б там було, все буде краще, ніж теперішня наша неволя. Нумо! Не будемо слухатися його!". Так вони сказали і відтоді ніхто з них не хотів слухатися і немовби вони були сухопутним військом, вони поставили на острові намети і, сидючи в їхній тіні, не піднімалися на кораблі і перестали вправлятися.

13. Коли стратеги самосців довідалися про те, що зробили іонійці, тоді вже вони прийняли пропозиції Еака, сина Сілосоонта, ті, що їм посилав Еак, якого призначили перси, а він просив їх покинути іонійців, їхніх союзників. Отже, самосці, по-перше, бачачи, що іонійці зовсім недисципліновані, прийняли пропозиції, а, по-друге, вони ясно бачили, що не можуть подолати військову силу Царя, бо добре знали, що навіть тоді, якби вони перемогли його флот, що був там, то замість нього прибуде інший у п'ятеро більший (2). Отже, знайшовши якийсь привід і побачивши, що іонійці не мають наміру виконувати свій обов'язок, вони визнали за краще зберегти свої святилища і будинки приватних осіб. Цей Еак, що його пропозиції вони прийняли, був сином Сілосоонта, сина Еака і був тираном Самосу, і його позбавив влади мілетянин Аріста-гор, як і інших іонійських тиранів.

14. Отже, тоді коли проти мілетян прибули на своїх кораблях фінікійці, іонійці виступили проти них у бойовому порядку. Коли зблизилися кораблі обох сторін і почалася битва, я не можу точно сказати(1), хто з іонійців виявився боягузливим, а хто хоробрим у цій морській битві, бо вони обвинувачують один одного. Про самосців кажуть, що як вони домовилися з Еаком, то підняли вітрила, покинули свої позиції і відпливли на Самос, усі, крім одинадцяти кораблів (2). Їхні трієрархи послухалися наказів своїх стратегів і не покинули битви. І за це самоський уряд ушанував їх, написавши їхні імена та імена їхніх батьків на стелі, яка і тепер стоїть там на агорі. Проте, щойно лесбосці побачили, як тікають ті, що були поблизу, вони зробили, як і самосці, і як більшість іонійців.

15. Серед тих, що залишилися в битві, найбільш постраждали хіосці, які вчинили великі подвиги і не хотіли стати боягузами. Вони, як я вже сказав перед цим, привели сто кораблів і на кожному з них поставили як залогу сорок(1) видатних громадян. Вони, незважаючи на те, що бачили, як більшість їхніх союзників виявилися зрадниками, визнали за недо-стойне бути такими, як ті боягузи, але залишившись разом із небагатьма союзниками, маневрували серед ворожих кораблів і продовжували бій, доки, знищивши багато ворожих кораблів, загубили і більшість своїх. Тоді хіосці з рештою кораблів повернулися до своєї країни.

16. Проте всі ті кораблі хіосців, які було пошкоджено в битві і вони не могли вже пливти, переслідувані, прибули на берег Мікалі(1). Там залоги кораблів викинули кораблі на суходіл і, покинувши їх, вирушили до своєї країни сухопутним шляхом. Але коли, повертаючись, хіосці опинилися в країні ефесців (а була ніч, коли вони туди прибули, і ефесь-кі жінки справляли тесмофорії) (2), тоді ефесці(3), які ще не чули про те, що сталося з хіосцями, побачивши, як до їхньої країни прийшло військо, вирішили, що це розбійники і що вони прийшли викрасти їхніх жінок (4), побігли всі по зброю і почали вбивати хіосців. Отаке з ними сталося.

17. А фокеець Діонісій, як побачив, що для іонійців усе вже загублено, захопив три ворожих кораблі і поплив уже не до Фокеї, бо був певний, що вона, як і вся Іонія, засуджена на рабство, але безпосередньо вирушив до Фінікії і там, пустивши на дно кілька торговельних кораблів і забравши багато товарів, відплив на Сіцилію(1) і, використовуючи її як базу, зробив піратські наскоки (2) на карфагенян і на тірсенів, але не потривожив жодного елліна.

18. Коли перси в морській битві з іонійцями виявилися переможцями, обложивши Мілет із суходолу й з моря і підвівши підкопи під його мури, і, використавши всі облогові машини, заволоділи містом на шостий рік(1) Арістагорового повстання і обернули на рабів його мешканців. Так ця загибель виправдала оракул, що його було дано колись про Мілет.

19. Справді, коли аргосці просили оракул у Дельфах(1), як може врятуватися їхнє місто, їм було дано оракул, що стосувався і до інших, почасти до самих аргосців, але між іншим і до мілетян. Що ж до оракула про аргосців, коли я дійду до тієї частини мого оповідання, я його наведу, а слова оракула, які стосувалися мілетян, котрих там

не було, були ось такі:

"Ось, що буде з тобою, Мілете підступно злочинний,
Станеш ти стравою для багатьох, подарунком розкішним.
Митимуть ноги дружини твої волохатим чужинцям,
Інші в Дідімському храмі вже стануть творити обряди".

Тоді й справді сталося таке з мілетянами, бо більшість чоловіків повбивали перси, що мали довге волосся (2), а їхніх жінок і дітей узяли в рабство, а святилище в Дідімах (3) і храм, і пророче святилище було розграбовано і спалено. Про скарги, що були в цьому святилищі, я вже згадував багато разів в інших місцях мого оповідання.

20. Потім усіх мілетян, що було взято в полон живими, їх було перевезено до Сусів і, не завдавши жодної шкоди, цар Дарій переселив їх до так званого Червоного моря(1) в одне місто: в Амбу, поблизу якого протікає ріка Тігр і вливається в море. А область Мілета, навколо міста і рівнину заселили перси, а нагірну частину вони подарували карійцям, мешканцям Педаса (2).

21. Коли мілетян спіткало це нещастя від персів, сібаріти, вигнані з батьківщини і переселені в Лаос(1) і Скідр, не відплатили мілетянам за їхню колишню добродетель. Отже, коли кротонці заволоділи Сібарі-сом, усі мілетяни від малого до великого поголили свої голови і заглибилися в жалобу, бо обидва ці міста були щільно зв'язані узами взаємної приязні та гостинності(2), які тільки можуть бути, наскільки я знаю. Афіняни повелися зовсім інакше. Вони щиро виявили свій глибокий смуток у зв'язку з здобуттям Мілета в багато різних способів, і насамперед у такий. Коли Фрініх написав трагедію "Здобуття Мілета" (3) і розучив її з акторами, глядачі зайшлися плачем і за це автора було оштрафовано на суму в тисячу драхм, бо він нагадав їм про народне нещастя і, крім того, на майбутнє було строго заборонено виставляти цю трагедію.

22. Отже, Мілет збезлюднів. А більш-менш заможним самосцям зовсім не сподобалося те, що зробили їхні стратеги з мідійцями, але одразу після морської битви вони зібралися і вирішили, перш ніж їх знову пригнічуватиме тиран Еак, від'їхати і заснувати колонію і не залишатися, щоб стати невольниками мідійців та Еака. Бо саме на той час занклейці(1) на Сіцилії послали посланців до Іонії і запрошували іонійців прибути на "Добрий Берег" (2), де вони хотіли заснувати іонійське місто. Цей край, що називається Добрий Берег, розташований на землі сікеліотів, на тому боці Сіцилії, що навпроти Тірсенії. На це їхнє запрошення із іонійців пристали лише самосці та разом із ними ті з мілетян, Що врятувалися (3).

23. Саме тоді самосці, переїжджаючи на Сіцилію, прибули до країни Епізефірійських локрів(1) і на той час занклейці на чолі з їхнім царем, якого звали Скіт, облягали одне з міст сікеліотів, яке вони хотіли знищити. Про це дізнався тиран міста Регія Анаксілай (2), що був тоді не в лад із занклейцями і встановив зв'язок із самосцями, і вмовив їх залишити осторонь Добрий Берег, куди вони йшли захопити Занклу, де тоді не було чоловіків. Самосці послуухалися його і захопили Занклу, а занклейці, щойно довідалися, що їх місто захоплено, поспішили на допомогу і покликали допомогти їм тирана Гели, Гіппократа (3), бо він був їхнім союзником. Коли

Гіппократ із своїм військом прибув на допомогу, він, закутого в кайдани Скита, проводить занклеїців, бо він спричинився до загибелі міста, та його брата Пітогена, послав до міста Ініка (4), а решту занклеїців, домовившись з самосцями і обмінявшись з ними клятвами, видав самосцям. Як винагороду самосці призначили йому половину рухомого майна і рабів, що були у місті, а все, що було поза містом, одержав Гіппократ як свою ділянку. Занклеїців він закував у кайдани як рабів, а триста найзнатніших він передав самосцям, щоб ті їх зарізали. Але, сказати правду, вони цього не зробили.

24. Проте Скит, проводир занклеїців, спромігся втекти з Ініка і знайшов притулок у Гімері(1), а звідти подався до Азії і прийшов до царя Дарія. Цю людину Дарій уважав за найщирішу з усіх, хто приходив до нього з Еллади, бо, будучи відпущеним Царем, він поїхав до Сіцилії і потім повернувся з Сіцилії до Царя і, нарешті, помер від старості дуже багатий в Персії. А самосці, які врятувалися від мідійців, без труда виявилися власниками прекрасного міста Занкли (2).

25. Після морської битви, що відбулася перед Мілетом, фінікійці за наказом персів повернули на Самос Еака, сина Сілосонта, людину, яка виявилася дуже цінною для них і зробила їм багато послуг. І лише з усіх, хто повстав проти Дарія, як винагороду за те, що їхні кораблі покинули морську битву, перси не спалили ні їхнього міста, ні святилищ. Щойно було здобуто Мілет, перси одразу завоювали і Карію(1). Деякі міста добровільно підкорилися, а інші було здобуто силоміць.

26. Такі тоді відбулися події. До мілетянина Гістіая, коли він був біля Візантія і захопив торговельні кораблі іонійців, що поверталися з Понту, дійшла відомість про події в Мілеті. Тоді він доручив управління містами на Геллеспонті Бісалтові, сину Аполлофана, з Абідоса, а сам із лесбосцями попрямував на Хіос(1), і, оскільки хіоські вартові не мали наміру допустити його, він уступив із ними в бій в місцевості цього острова, що називається Койла. Багатьох із них він повбивав і з допомогою лесбосців заволодів і всім Хіосом, мешканці якого були виснажені після морської битви. Як базу своїх заповзятів він використовував містечко Поліхну (2) на Хіосі.

27. Часто божество повідомлює знаменнями, коли йдеться про великі нещастя в якомусь місті або для якогось народу. Отже, і хіосцям перед їхніми нещастями з'явилися зловісні знамення. Перше, коли вони послали в Дельфи сто юнаків для участі у виставі, з них лише двоє повернулися, а дев'яносто вісім загинуло від джуми. Друге нещастя, що тоді сталося незадовго перед морським боєм, це коли в місті діти навчалися в школі, на них упав дах і з ста двадцяти лише один урятувався. Отакі знамення показав їм бог як попередження. І після цього сталася морська битва, що поставила городян на коліна, і ще після битви прибув Гістіай із лесбосцями, і оскільки люди були виснажені, легко їх підкорив.

28. Звідти Гістіай з численним військом іонійців і еолійців вирушив в похід на Тасос(1). Коли він облягав Тасос, до нього дійшла відомість, що фінікійці відпливли від Мілета, щоб напасти на решту міст Іонії. Коли Гістіай довідався про це, він покинув Тасос, навіть не завоювавши його, а сам спішно відплив на Лесбос із усім своїм військом (2). Із Лесбосу, оскільки його військо голодувало, він вирушив далі, щоб

зібрати збіжжя Атарнея (3), а разом із ним ще й із рівнини Каїка, що належала місійцям. Проте в тих краях саме тоді перебував перс Гарпаг, стратег чималого війська. Ледве Гістіай зійшов з корабля, як він напав на нього, захопив його в полон і знищив більшу частину його війська.

29. Ось як було захоплено Гістіая. Почалася битва еллінів і персів в місцевості Атарнея Малені і їхня битва тривала довго, поки не виступила перська кіннота і не напала на еллінів. Тоді завершення битви було справою цієї кінноти, а коли елліни кинулися навітки, Гістіай, сподіваючись, що Цар не позбавить його життя через повстання, яке він підняв, удався до такого викруту, рятуючи своє життя і коли він тікав, до нього наблизився один перс і ледве не заколов його, Гістіай видав себе і сказав перською мовою, що він є мілетянин Гістіай.

30. Отже, коли його було взято живим, його повели до царя Дарія, і я гадаю, що той не завдав би йому жодного лиха і навіть вибачив би йому його хибу. Проте сталося так на той час, що Артафрен, правитель сардів, спільно з Гарпагом, який його захопив, відвели його під вартою в Сарди, щоб він не утік і не ввійшов би знову в милість у Царя. Там вони посадили його на кіл(1), а його голову, набальзамувавши, відіслали в Суси цареві Дарію. Але Дарій, довідавшись, що вони зробили, посварив їх за те, що вони зробили, і за те, що вони не привели його живого до нього, і дав наказ вимити голову Гістіая, причепурити її і поховати, як голову людини, яка зробила стільки послуг йому і всім персам. Таке сталося з Гістіаєм.

31. Морське військо персів, перезимувавши біля Мілета, наступного року(1) відпливло звідти і легко заволоділо островами, що лежать поблизу материка, Хіосом, Лесбосом і Тенедосом. Щоразу, коли вони заволодівали якимсь островом, варвари ловили людей наче риб у сіті. І ось у який спосіб вони ловили людей. Варвари, захопивши острів, брали один одного за руки, від північного берега переходячи до південного, і виловлювали людей.

Легко також вони заволодівали іонійськими містами, що були на материку, але там уже так не ловили людей, бо це було неможливе.

32. Справді, перські стратеги не проминули здійснити свої погрози, якими лякали іонійців, на той час, коли виступили в похід проти них. Коли вони заволоділи містами, вони вибрали найуродливіших юнаків і їх оскопили, зробивши їх євнухами. І також найуродливіших дівчат вони послали до Царя. І не лише це зробили вони, також спалили міста разом із їхніми храмами. Так утретє були поневолені іонійці: вперше їх поневолили лідійці, а вдруге і втретє перси(1).

33. Виступаючи з Іонії, морське військо почало завойовувати всі узбережжя, що лежать ліворуч для того, хто впливає до Геллеспонту, бо міста, розташовані праворуч, їх уже підкорили перси, наступаючи на них із суходолу. Ті частини узбережжя Геллеспонту, що є на європейській стороні(1), це такі: Херсонес, на якому є багато міст, як Перінт і фракійські фортеці, і Селімбрія, і Візантій. Тоді там візантійці і ті, що навпроти них, калхедонці, не стали чекати на прибуття фінікійців, але залишивши свою вітчизну, подалися до Понту Евксін. І там оселилися в місті Месамбрії. А фінікійці

спалили дотла ті міста, які я назвав, і згодом подалися до Проконнесу і Артака і, підпаливши також їх, знову відпливли до Херсонесу, щоб зруйнувати і решту міст, які вони ще не розграбували, коли перед тим приставали до них. Проте до Кізіка вони зовсім не приставали, бо ще до того, як фінікійці припливли до Геллеспонту, кізікенці добровільно підкорилися Цареві, склавши угоду з правителем Даскілея Ойобаром, сином Мегабаза. Всі інші міста на Херсонесі, за винятком Кардії(2), опинилися в руках персів.

34. До тих пір тираном цих міст був Мільтіад, син Кімона, сина Стесагора. Перед тим владу в цих містах мав Мільтіад, син Кіпсела, і одержав він її у такий спосіб. Цей Херсонес належав долонкам(1), фракійському племені. Отже, долонки, не маючи успіху у війні з апсін-тіями, послали своїх царів у Дельфи, щоб отримати оракул про війну. Піфія відповіла їм, що їм треба взяти в їхню країну як ойкіста того, хто після їхнього виходу з пророчого святилища перший запросить їх до себе гостювати. Пішли долонки Священним шляхом (2) і пройшли через Фокіду та Беотію і, оскільки ніхто їх не запрошував, збочили з шляху і попрямували до Афін (3).

35. На той час в Афінах урядував Пейсістрат(1), але значний вплив мав і Мільтіад, син Кіпсела. Він був із родини, яка утримувала квадриги, а вона походила від Еака із Егіни, але один із молодших предків його став афінянином, бо Філай(2), син Еанта, перший із цієї родини став афінянином. Цей Мільтіад, сидючи перед дверима свого будинку, побачив долонків, які проходили перед ним, і оскільки вони були одягнені не в місцевий одяг і тримали списи, він окликнув їх і, коли вони наблизилися, запропонував їм зупинитися в нього. Вони прийняли його гостинність і переказали йому все про оракул, і почали просити його послухатися бога. Мільтіад, щойно почув їхню пропозицію, погодився, бо йому було тяжко зносити тиранію Пейсістрата і він хотів податися кудись подальше. Не гаячи часу, він вирушив до Дельфів запитати в пророчому святилищі, чи треба йому зробити те, на чому наполягали долонки.

36. І коли Піфія заохотила його зробити це, Мільтіад, син Кіпсела, який перед тим був оголошений переможцем у змаганнях квадриг, узяв із собою всіх афінян, які хотіли взяти участь у його заповзятті(1), сів на кораблі разом із долонками і прийняв у володіння їхню країну, а вони зробили його своїм тираном. Насамперед він перегородив муром Херсо-неський перешийок (2) від міста Кардії до Пактії, щоб апсінтії не могли робити наскоків на його країну і грабувати її. Цей перешийок має завширшки тридцять шість стадій, а від цього перешийка до середини країни весь Херсонес має завдовжки чотириста двадцять стадій.

37. Коли Мільтіад перегородив муром цей перешийок Херсонесу і цим відігнав апсінтіїв, першими, проти яких він виступив із війною, були лампсакенці(1). Вони влаштували засідку і взяли його живим у полон. Але Мільтіад був у добрих стосунках із лідійським царем Крезом. І коли Крез дізнався про це, він послав вісника оголосити лампсакенцям, щоб вони звільнили Мільтіада, а якщо вони цього не зроблять, то він загрожував повирубати їх впень, як сосну (2). Лампсакенці обговорювали між собою, але не могли з'ясувати, що означає ця загроза Креза, що він знищить їх, як сосну, коли

нарешті це зрозумів один старий, і сказав їм, що це означає, бо серед дерев лише сосна, якщо її зрубати, не дає паростків, але всихає від кореня. Отже, лампсакенці злякалися Крезової загрози і відпустили Мільтіада на волю.

38. Отже, Мільтіад дякуючи Крезові врятувався, але пізніше помер без спадкоємця, передавши владу й усе майно Стесагорові, сину свого єдинокровного брата, Кімона. І після того, як він помер, херсонесці почали приносити йому жертви, як це звичайно роблять на честь ойкіста(1), і влаштовувати гіппічні та гімнічні змагання, в яких жоден із лампсакенців не мав права брати участі. Під час війни з лампсакенцями помер Стесагор, не залишивши нащадка. Його в пританеї вдарив сокирою в голову якийсь нібито перебіжчик, але справді він був ворогом і людиною запальної вдачі.

39. Коли загинув у такий спосіб Стесагор, тоді Пейсістратіди послали(1) на одній трієрі до Херсонесу Мільтіада, сина Кімона і брата покійного Стесагора, щоб він там одержав владу. Коли він був ще в Афінах, вони ласкаво поводитися з ним, начебто не вони спричинилися до вбивства його батька Кімона, про що я розповім в іншій частині мого оповідання(2). Коли прибув до Херсонесу Мільтіад, він не виходив із свого будинку, очевидно, шануючи пам'ять свого покійного брата Стесагора. Херсонесці, довідавшись про це, зібралися з усіх без винятку міст, це були найзнатніші з проводарів, і вони прийшли всі разом, щоб виразити йому співчуття, а він наказав їх схопити і ув'язнити. І тоді Мільтіад оволодів всім Херсонесом, маючи п'ятсот найманців і одружився з дочкою фракійського царя Олора (3) Гегесіпілою.

40. Отже, цей Мільтіад, син Кімона, скоро прибув на Херсонес, як його спіткали там нещастя, ще гірші за попередні. Бо за три роки до цих подій він був змушений тікати від скіфів. Адже ці кочовики скіфи, яких розгнівав цар Дарій (2), зібралися і пройшли аж до Херсонесу, а Мільтіад не залишився там, щоб їх затримати, але віддалився з Херсонесу, поки скіфи не відступили звідти. І тоді його повернули туди долонки. Отаке сталося за три роки до того, як його спіткали інші нещастя.

41. Довідавшись(1), що фінікійці перебувають на Тенедосі, він навантажив на п'ять трієр усі цінні речі, що він їх мав, і відплив до Афін. І коли він вирушив із Кардії, то перетяв Меланську затоку. Він плив уздовж берегів Херсонесу, коли раптом на його кораблі напали фінікійці. Сам Мільтіад із чотирма кораблями втік на Імброс (3), але п'ятий корабель наздогнали й захопили фінікійці. Сталося так, що керманичем цього корабля був старший син Мільтіада, Метіох. Він був народжений не від дочки фракійського царя Олора, а від іншої жінки.

І його разом із кораблем захопили фінікійці, і коли довідалися, що він Мільтіадів син, відвели його до Царя, гадаючи, що той буде їм дуже вдячний, бо Мільтіад висловив серед усіх іонійців думку, що їм слід послухатися скіфів, коли скіфи наполегливо просили їх зламати плавний міст і відпливти на батьківщину. Але Дарій, коли фінікійці привели до нього Мільтіадового сина Метіоха, не завдав йому жодної шкоди і, навпаки, зробив йому багато добродійностей: подарував йому будинок і маєток, і дав йому в жінки персіянку, від якої народилися діти, що були визнані персами.

42. Протягом цього року не було більш військових дій із боку персів проти іонійців.

Навпаки, було застосовано заходи, дуже сприятливі для іонійців, а саме: правитель Сардів Артафрен покликав до себе представників іонійських міст і примусив їх скласти між собою угоди, щоб вони в судовому порядку(1) полагодили свої розбіжності і не захоплювали і не грабували землі один одного. Це він їх змусив зробити й, крім того, виміряв їхні ділянки в парасангах — так перси називають міри довжини в тридцять стадій — і згідно з цим виміром він призначив кожному місту розмір податків, які їм треба було виплачувати, і ці податки залишаються незмінними аж до мого часу, як їх призначив Артафрен. А втім він їх визначив майже в тому розмірі, як і було перед тим. І ці заходи були для них заходами мирного часу.

43. Коли настала весна, Цар відкликав із посад своїх стратегів, а Мардоній, син Гобрія, вирушив до моря з численним сухопутним, а також і морським військом(1). Він був молодий і нещодавно одружився з дочкою царя Дарія, Артозострою. На чолі цього війська Мардоній, щойно прибувши до Кілікії, сів сам на корабель і відплив із іншими кораблями, а сухопутне військо інші стратеги повели до Геллеспон-ту. Пропливаючи вздовж берегів Азії, він прибув до Іонії і тут я згадаю щось, що викликало здивування тих еллінів, які не хотіли йняти віри цьому: на раді сімох персів Отан висловив думку, що персам треба мати в Іонії демократичний державний устрій. Отже, він позбавив влади всіх іонійських тиранів, і Мардоній почав установлювати демократію в містах. Завершивши це, він швидко попрямував до Геллеспонту. І коли було зосереджено численне морське військо, було також зосереджено і численне сухопутне військо, і тоді перси перейшли через Геллеспонт на своїх кораблях і вступили в Європу, прямуючи до Еретрії та Афін.

44. Сказати правду, названі міста були лише приводом їхнього походу, а вони мали на меті підкорити якнайбільше еллінських міст. Так, по-перше, вони підкорили Тасосців, які навіть не зробили жодного опору, вони виступили проти них із флотом, а по-друге, їхнє сухопутне військо приєднало до вже підкорених народів ще й македонців, бо всі народи на схід від Македонії вже підпали під їхню владу. Із Тасосу вони перейшли на найближчий суходіл, плывучи вздовж берега до Аканта (2), а від Аканта вони спробували були обігнути Афон. Але коли вони огинали його, на них обрушився сильний північний вітер, божий гнів, і завдав їм великої шкоди. Багато кораблів викинув на

Афон. Кажуть, що кораблів, що загинули, було не менше трьохсот, а людей більше двадцяти тисяч. І оскільки море навколо Афона кишить акулами, декого вони пошматували, дехто розбився об скелі, а ті з них, хто не вміли плавати (3), загинули через це, а ще інші загинули від холоду у воді.

45. Отака доля спіткала морське військо. Що ж до Мардонія і сухопутного війська, коли вони проходили через Македонію, на них напало фракійське плем'я брігів(1) і ці бріги повбивали багатьох із них і навіть поранили самого Мардонія. Незважаючи на все це, македонці не уникли підкорення, бо Мардоній не віддалився з їхньої країни, поки не підкорив її. Хоч як там було, скоро він підкорив їх, після тяжких утрат сухопутного війська в битві з брігами і великої катастрофи флоту у водах поблизу Афона, він

повернувся з рештою свого війська (2). Отже, так після недогоди цього походу, перське військо повернулося до Азії.

46. Наступного року(1) після цих подій Дарій послав вісника до тасосців, на яких звели наклеп їхні сусіди (2), ніби вони потай готують повстання, з наказом, щоб вони зруйнували свої оборонні мури і привели свої кораблі до Абдерів (3). Бо, справді, тасосці, коли їх обложив мілетянин Гістіай, мали великі прибутки і використали багато грошей, щоб побудувати військові кораблі, і побудували також навколо свого міста найміцніші мури (4). Їхні прибутки походили з їхніх володінь на материку та з їхніх копалень. Із їхніх золотих копалень у Скапте-Гіле вони звичайно одержували вісімдесят талантів, а з копалень, розташованих на самому Тасосі, менше, але стільки, що, звільнені від податків на хліб, вони одержували з материка і з копалень щороку двісті талантів, а коли видобуток бував більший, то й триста талантів.

47. Ці копальні я й сам бачив і ті, що викликають найбільше за всі здивування, які знайшли фінікійці, котрі колонізували цей острів, що тепер має назву від імені фінікійця Таса(1). Ці фінікійські копальні розташовані в місцевостях, що називаються Айніра та Койніра навпроти Самофракії. Там є велика гора, яку перегорнули зверху на низ, шукаючи золото. Ось таке там є. А тасосці, оскільки це наказав Цар, і мури знесли, і всі кораблі свої привели до Абдерів.

48. Після цього Дарій спробував довідатися, чого бажають елліни^ чи воювати, чи піддатися йому. Отже, він послав вісників у всі краї Еллади, визначивши кожному певну область, і наказав їм вимагати землю і воду для Царя. Одні були послані в Елладу, а інші вісники послані до різних приморських міст, які вже виплачували йому податки, з наказом готувати військові кораблі та інші для перевезення коней.

49. Звичайно, вони почали приготування, а вісникам, які прибули до материкової Еллади, багато її мешканців(1) дали все, що вимагав Перс, так само зробили й всі острів'яни (2). Отже, коли й інші острів'яни дали Дарієві землю і воду, то серед них були й егінці. Щойно вони це зробили, афіняни (3) запідозрили, що егінці так зробили з ворожим наміром проти них, щоб напасти на них разом із Персом, і, зрадивши, що вони знайшли привід, відрядилися до Спарти обвинувативши егінців, що вони повелися як зрадники Еллади.

50. Після цього обвинувачення Клеомен, син Анаксандріда, який був спартанським царем, прибув на Егіну, маючи намір схопити заводіїв серед егінців. Але коли він спробував їх схопити, проти нього виступили інші егінці, і насамперед Кріос, син Полікріта, який заявив, що той не має прав безкарно взяти жодного з егінців, бо це він хоче зробити без дозволу спартанського уряду і його підкупили афіняни, щоб він це зробив. Це Кріос сказав Клеоменові згідно з указівкою Демарата. Коли його проганяли егінці, він запитав Кріоса про його ім'я і той відповів йому. На це Клеомен(1) відповів йому: "Ну, Кріосе (2), зроби собі тепер мідяні роги, бо тобі доведеться мати справу з великим лихом".

51. На той час Демарат, син Арістона, який залишався в Спарті, звів наклеп на Клеомена(1). Він також був спартанським царем, але походив із менш знатної родини,

яка, проте, вважалася за таку (адже вони походили від спільного предка), але лише тому, як я гадаю, що Клеомен походив від старшого брата, а родина Еврістена користалася більшою повагою.

52. Я хочу сказати, що лакедемонці не погоджуються з жодним поетом(1), і кажуть, що сам Арістодем, син Арістомаха, внук Клеодая і правнук Плла, який був тоді царем, привів їх у цю країну, котру вони залюднюють тепер, він сам, а не Арістодемові діти. Не минуло багато часу, як жінка Арістодема, ім'я якої було Аргея (2), народила йому дітей. Кажуть, що вона була дочкою Автесіона, сина Тейсамена, внука Терсандра і правнука Полінейка. Отже, вона народила близнят, і Арістодем ще жив тоді й бачив своїх синів, а згодом захворів і помер. Тоді лакедемонці згідно з законом вирішили обрати царем старшого з синів, але вони не знали, кого з двох їм треба вибрати, бо були схожі. Один на одного і однакові на зріст. Оскільки вони не могли цього з'ясувати і ще перед тим розпитували їхню матір: але навіть і вона не розрізняла їх. Насправді, вона це дуже добре знала, але не казала цього, бо хотіла, як би це стало можливим, щоб обидва вони стали царями. Отже, лакедемонці не знали, що їм робити і в своїй безпорадності послали до Дельфів спитати, як їм бути. Піфія дала їм наказ уважати за царів обох синів, але найбільшу шану віддавати старшому. Проте і після цього лакедемонці не знали, як їм виявити старшого, доки один мессенець, Паніт, дав їм пораду (3): простежити за матір'ю цих синів, кого з них вона мие і годує першим і, коли вони побачать, що вона щоразу робить те саме, тоді вони дізнаються про все, що хочуть відкрити, але коли й вона помиляється і робить не однаково, тоді буде ясно, що й мати не знає нічого більше, і тоді слід знайти якийсь інший спосіб. Отже, коли спартанці згідно з порадою мессенця почали спостерігати за матір'ю цих синів Арістодема і помітили, що вона завжди розрізняє дітей і завжди першим годує і мие того, хто є старшим, а вона не знала для чого вони це спостерігають. Тоді вони взяли від неї дитину, що вона вважала її за старшу, і почали виховувати її в громадському будинку і дали йому ім'я Евріс-тен, а молодшого назвали Проклом. Ці брати, ставши дорослими, хоч і були братами, але не були в злагоді між собою протягом усього свого життя і навіть їхні нащадки також не ладнають один із одним.

53. Серед еллінів єдині, хто має цей переказ, це лакедемонці. А те, що я розповім тепер, це погоджується з переказами всіх інших еллінів, а саме що царі дорійців аж до Персея, сина Данаї, за винятком бога(1), правильно перелічуються еллінами, і це доводиться самою історією, що вони були еллінами. Я сказав "аж до Персея", не заглиблюючись далі в минуле, через те що до імені Персея не додають імені якогось смертного батька(2), як наприклад, до імені Геракла ім'я Амфітріона. Отже, я правильно висловився, точно кажучи "аж до Персея". Проте від Данаї, дочки Акрісія, якщо хтось послідовно дійде до їхніх предків, то побачить, що спочатку дорійці були природними єгиптянами (3).

55. Але тепер уже досить сказано мною про всі ці справи. Проте, через що саме та за які заслуги, які вони зробили, вони одержали владу в дорійців(1), хоч і були єгиптянами, це я залишу осторонь, бо про це вже розповіли інші(2), і лише те, про що

вони не сказали, я тут згадаю.

56. Ось які привілеї надали спартанці своїм царям: дві жрецьких посади Лакедемонського Зевса(1) і Небесного Зевса (2), право оголошувати війну (3) проти якій їм завгодно країни і щоб у цьому їм не заважав жоден спартанець, а якщо заважатиме, буде проклятим, у походах царі йдуть першими, а повертаються останніми, їх оберігає сотня (4) вибраних мужів із війська, коли відбуваються походи за межами країни, вони приносять жертви, скільки бажать, і з усіх принесених у жертву тварин вони одержують шкури та спини.

57. Оці привілеї вони мають під час війни, а в мирний час це ось як буває встановлено. Коли відбувається якесь жертвоприношення громадським коштом, царі першими сідають за стіл і їм першим подають із усіх страв подвійну порцію супроти всіх інших співтрапезників, вони починають робити зливання, і їм належать шкури жертвних тварин. Під час нового місяця(1) та восьмого дня кожного місяця кожному з царів відраховується з громадських коштів певна сума і в храм Аполлона передається жирна жертвна тварина й ще медімн борошна і четвертина лаконського вина, на всіх змаганнях вони мають окремі почесні місця. їм належить право призначати проксенів (2) із яких їм завгодно громадян, і кожен із них може обирати двох піфійців (3), а ці піфійці — це посланці, що йдуть до Дельфів по оракули і вони утримуються, як і царі, громадським коштом. Якщо царі не приходять на трапезу, їм присилають додому кожному два хойніки борошна і одну котилу вина, а коли вони сидять за обідом, їм подається подвійна порція і таку саму шану вони мають, коли їх запрошують на обід приватні особи. Вони зберігають одержані оракули, але про них знають також і Піфії. Лише царі розбирають такі судові справи: про спадщину незаміжньої дочки(5), хто має право її одержати, якщо, звичайно, її не видав заміж її батько, також про питання громадських шляхів, і ще коли хтось хоче усиновити дитину, він мусить, це зробити в присутності царя. Вони мають бути присутніми на нарадах геронтів, яких буває двадцять вісім, проте, якщо вони не приходять на нараду, тоді найближчі їхні родичі серед геронтів мають привілеї царів, право голосувати замість них, крім того і голосувати за себе.

58. Це все дає спартанська громада своїм царям, поки вони живуть, а коли вони помирають, вершники оголошують про це по всій Лаконії, а в місті ходять жінки і б'ють у казани(1). Коли це стається, строго наказано, щоб двоє вільних із кожного дому, один чоловік і одна жінка, надягли жалобні вбрання, а ті, що цього не зроблять, будуть суворо покарані (2). Лакедемонські звичаї, коли помирають їхні царі, однакові із звичаями азійських варварів, бо, справді, більшість варварів мають такі ж звичаї, коли вмирає їхній цар. Отже, коли вмирає лакедемонський цар із усього Лакедемону (3), крім спартанців обов'язково мають іти на похорон і певне число періойків. Коли з них та з ілотів, та з самих спартанців збирається в одному місці натовп із кількох тисяч, разом і чоловіки й жінки, вони наче оскаженілі б'ють себе по чолах і голосно оплакують померлого, кажучи, що цей цар, що помер, був найкращим. А якщо царя вбивали на війні, вони ставлять його статую і виносять на пишно оздобленому ліжку.

Коли його вже поховали, то протягом десятих днів не відбуваються ніяких зборів, не буває виборів на громадські посади, але протягом цих днів вони дотримують жалоби.

59. Вони схожі на персів(1) і ще в іншому: коли вмирає цар і на трон сходить інший цар, той, що одержує владу, звільняє спартанців, які щось винні цареві або громаді. Так і в Персії цар, який сідає на трон, звільняє міста від виплати податків, що вони їх перед тим виплачували.

60. Схожі ще на єгиптян лакедемонці й у цьому: в їхній країні вісники та ілоти й кухарі успадковують батьківське ремесло(1) і флейтист слідом за своїм батьком стає флейтистом, і кухар кухарем, і вісник вісником. Їх не заступають інші, які займаються цим ремеслом, але вони успадковують батьківську професію. Так там це буває.

61. Коли Клеомен на той час перебував на Егіні і дбав про спільне благо Еллади, Демарат почав зводити на нього наклеп, не стільки заради егінців, але через заздрощі й ревності. Клеомен, із свого боку, повернувшись з Егіни, задумав позбавити його влади і знайшов для цього такий привід: Арістон(1), будучи царем Спарти, двічі одружувався, але не мав дітей. І оскільки він не хотів визнати, що він у цьому винуватий, то одружився ще й утретє. І ось за яких обставин це було.

В Арістона був приятель, один спартанець, і він так приятелював із ним, як ні з ким із інших громадян. Цей чоловік мав найуродливішу жінку серед усіх спартанських жінок, але колись вона була найбридкішою, а згодом стала найуродливішою. Оскільки вона була бридкою своїм обличчям, її годувальниця, зважаючи на те, що вона була дочкою багатих людей і була бридкою, і бачачи, крім того, що її батьки вважають її бридкість за нещастя для себе, коли вона переконалася в цьому, ось що вона взяла собі в голову. Вона носила її щодня до святилища Єлени, якне розташоване в місці, що називається Терапна (2) над храмом Феба. І щоразу, коли годувальниця приносила її туди, вона клала її перед статуєю і просила богиню вибавити дитину від її бридкості. Отже, одного разу, коли годувальниця поверталася з святилища, кажуть, що перед нею з'явилася якась жінка і спитала її, що вона несе на руках, і та пояснила їй, що несе дитину. Тоді жінка сказала годувальниці, щоб та показала їй дитину, але та відмовилася, бо батьки заборонили їй це робити. Проте, жінка наполягала. Нарешті, бачачи, що та жінка дуже цікавиться, вона показала їй дитину. І жінка, погладивши по голівці дитину, сказала, що та стане найкрасивішою серед усіх спартанських жінок. Саме після того дня почала змінюватися подоба дитини і коли вона досягла шлюбного віку, з нею одружився Агет, син Алкейда, той, про якого я сказав, що він був приятелем Арістона.

62. Виявилося, що Арістона занапастило кохання до цієї жінки. І ось що він тоді вигадав. Він пообіцяв своєму приятелеві, в якого була ця жінка, що він подарує йому з усіх своїх речей те, що той сам вибере і нехай його приятель зробить те саме й для нього, а той, зовсім не боячись за свою жінку, бо знав, що і в Арістона є жінка, погодився, і вони заприсягалися один одному зробити так.

Після цього, Арістон, із свого боку, дав Агетові, все, що той вибрав собі з його дорогоцінних речей, і коли Арістон натомість попросив дати йому заміну, тоді він

зажадав собі жінку свого друга. Агет відповів йому, що жінка — це єдине, що він не може дати йому. Проте, оскільки він був зв'язаний присягою і примушений підступною вигадкою, нарешті віддав жінку другові.

63. Так Арістон прогнав свою другу жінку і одружився з третьою(1). І за короткий час, за неповні десять місяців, ця жінка народила цього Демарата, про якого вже йшлося. І коли він сидів на зборах із своїми ефорами, прийшов слуга і приніс йому повідомлення, що в нього народився син. Проте, Арістон добре знав, коли саме він пошлюбив цю жінку і, підрахувавши на пальцях місяці, сказав, запрягавши: "Неможливо, що це моя дитина". Це чули всі ефори, але тоді вони не вважали сказане важливою подією (2). Виріс його син і Арістон розкався в тому, що він сказав, бо твердо повірив, що Демарат його син. Він дав йому ім'я Демарат (3) ось із якого приводу. Перед цією подією спартанці влаштували привселюдний молебень для того, щоб в Арістона народився син, бо він серед усіх спартанських царів найбільш прославився.

64. Минув час, помер Арістон і царську владу прийняв Демарат. Але, здається, доля так визначила, що стало відомим усе, що відбулося, і через це Демарат позбавився влади, бо перед тим Демарат посварився з Клеоменом(1) після того, як він віддалив військо з Елевсіни, а потім звів наклеп на Клеомена, коли той прибув на Егіну, щоб покарати егінців, що перейшли на сторону мідійців.

65. Клеомен палав нетерпінням помститися на Демараті і для цього порозумівся з Левтіхідом, сином Менарея і внуком Агіда(1), який був із тієї ж родини, що і Демарат, із умовою, якщо він зробить його царем замість Демарата, тоді той піде з ним у похід проти егінців. А Левтіхід був смертельним ворогом Демарата, і це через таку обставину. Левтіхід заручився з Перкалою, дочкою Хілона, сина Демармена, а Демарат своїми хитрощами унеможливив шлюб Левтіхіда і викрав Перкалу і зробив її своєю жінкою. З цієї причини виникла ворожнеча Левтіхіда проти Демарата, і тоді з підказуванням Клеомена Левтіхід під присягою обвинуватив (3) Демарата, стверджуючи, що той не має права бути спартанським царем, бо він не син Арістона. Після цього обвинувачення під присягою він викликав його на суд, посилаючись на ті слова, що їх сказав Арістон, коли слуга приніс йому повідомлення, що народився син, але Арістон, підрахувавши місяці, запрягався що це не його дитина. Отже, посилаючись на ті слова, Левтіхід викрив Демарата, що той народився не від Арістона, і що той не є законним царем Спарти, і він привів свідками тих ефорів (4), які на той час засідали з Арістоном і чули ті його слова.

66. Нарешті, оскільки ця справа викликала жваві обговорення, спартанці вирішили запитати пророче святилище Дельфів, чи Демарат є сином Арістона. Енергійно діючи, Клеомен добився, щоб на це питання відповіла Піфія. Він заручився ще підтримкою Кобона, сина Арістофан-та, особи з великим впливом у Дельфах, і Кобон умовив пророчицю Періаллу сказати те, що хотів Клеомен(1). Отже, Піфія, коли її спитали посланці, дала відповідь, що Демарат не син Арістона. Але згодом стало відомим про це і Кобона було вигнано з Дельфів і разом із ним Періаллу було звільнено з її почесної

посади.

67. Так розвивалися події після відсунення Демарата від царської влади. Демарат утік із Спарти до мідійців через образу, що йому було завдано. Після того, як його усунули від влади, Демарат обіймав посаду, на яку його було обрано. Коли святкували гімнопедії(1) і на святкуванні був присутній як глядач Демарат (3), Левтіхід, який тоді став царем замість нього, послав свого слугу, щоб познущатися і принизити Демарата, і запитати його, як йому подобається його посада, що він одержав після посади царя. І це запитання уразило Демарата і він відповів, що уже випробував обидві посади, а Левтіхід ще не мав такої нагоди, але це запитання буде для лакедемонців початком або нечисленних нещасть, або нечисленного щастя. Так він сказав і потім закрити своє обличчя (3) і вийшов із театру додому, і, не гаячи часу, підготувався до жертвоприношення, і приніс у жертву Зевсові бугая, і покликав після того свою матір.

68. Коли прийшла його мати, він дав їй у руки частину нутрощів тварини(1) і гаряче став прохати її: "Матінко! Я заклинаю тебе в ім'я і всіх інших богів, і перед усім в ім'я цього Геркейського Зевса (2), скажи мені правду: хто мій справжній батько? Отже, Левтіхід, посварившись зі мною, запевняв, що ти завагітніла від першого твого чоловіка, коли прийшла в дім Арістона. Інші кажуть іще інше й ганебніше, ніби ти мала стосунки з одним із служанців, із пастухом віслюків (3), і ніби я його син. Отже, я тебе благаю і заклинаю сказати мені всю правду, бо якщо ти навіть і зробила щось із того, що розповсюджують, то ти не єдина, яка це зробила, є ще багато інших таких. А крім того, настирливо базікають у Спарті, ніби в Арістона не було сімені, щоб мати дітей, бо інакше йому народили б дітей його перші жінки".

69. Отже, він казав так, а мати відповіла йому: "Сине мій! Оскільки ти мене просиш і благаєш, як скажу тобі всю правду. Коли мене взяв Арістон у свій дім, на третю ніч після шлюбу, до мене прийшов якийсь привид в образі Арістона, переспав зі мною і потім вінки, що були в нього, він надяг на мою голову. А коли він зник, прийшов Арістон. Побачивши на мені вінки, він спитав, хто надяг їх на мене. Я відповіла, що той був він, але той цьому не повірив. Тоді я його клятвено запевнила і впевнено сказала, що він даремно відмовляється від того, що невдовзі перед тим прийшов і спав зі мною, і потім дав мені вінки. Коли Арістон побачив, ще я заприсягалася, він зрозумів, що це було від бога. І справді, вінки доводили, що це від святилища героя, що є перед брамою, якого звать Астрабаком, але й ворожбити заявили, що то був цей герой. Тепер, сине мій, ти знаєш усе, про що хочеш довідатися. Отже, або ти народився від цього героя і твоїм батьком є цей Астрабак, або ним є Арістон, бо тієї ночі я зачала тебе. Що ж до іншого, на що посилаються твої вороги, кажучи, що сам Арістон, коли йому було принесено повідомлення про твоє народження, сказав у присутності багатьох людей, ніби ти не його син (бо звичайний час, десять місяців ще не минув), то він вимовив ці слова через незнання цієї справи(1). Бо жінки народжують і за дев'ять місяців і за сім, коли ще не минають десять місяців, а я, мій сине, народила тебе за сім місяців. Це зрозумів і сам Арістон за деякий час, після того, як вимовив ті слова. Іншим чуткам про твоє народження, ти можеш не вірити, бо те, що ти від мене почув,— це чиста правда.

А від пастухів віслюків я бажаю тепер, щоб у Левтіхіда та в інших, що поширюють такі чутки, жінки народжували синів".

70. Таке розповіла вона, а він, коли довідався про це, що хотів знати, взявши все необхідне, вирушив до Еліди, сказавши, ніби їде до Дельфів по оракул із святилища. Проте лакедемонці запідозрили, що він хоче втекти(1), і пішли слідом за ним. Але якось йому пощастило перейти на Закінт (2) із Еліди. За ним перейшли туди і лакедемонці і спробували були схопити його, і викрасти його супутників. Але після того, оскільки закінтяни не збиралися видавати його, він звідти дістався до Азії, до царя Дарія, який улаштував йому пишний прийом і подарував цілу область із містами. Так Демарат прибув до Азії, а згодом, після усіх тих пригод, прославив Лакедемон багатьма своїми ділами і порадами, й зокрема вшанував своїх співгромадян перемогою на олімпійських змаганнях (3), на яких він одержав нагороду в змаганні на квадригах і виявився єдиним із усіх без винятку спартанських царів, що досягли цього.

71. Коли Демарата було позбавлено влади, її прийняв Левтіхид, син Менарія, і в нього народився син, Зевксідам(1), що його деякі спартанці прозвали Кініском. Цей Зевксідам не царював у Спарті, бо помер ще до Левтіхіда, і залишив сина Архідама. Коли Левтіхид утратив Зевксідама, він зашлюбився із другою жінкою, Еврідамою, сестрою Менія і дочкою Діакторіда. Вона не народила йому нащадка чоловічої статі, але лише дочку Лампіто, з якою одружився син Зевксідама Архідам: йому дав її в жінки Левтіхид.

72. Проте і Левтіхид не провів свою старість у Спарті, але те, що він зробив Демаратові, обернулося йому на лихо і ось як це сталося. Як стратег лакедемонців(1) він вирушив до Фессалії, але, хоч і міг підкорити всю країну, його було підкуплено(2) і він забрав собі багато грошей. Проте його спіймали на місці злочину в таборі, коли він сидів на лантусі з грошима. Його привели в суд і засудили на вигнання з Спарти, а його будинок зруйнували. Як вигнанець він пішов до Тегеї і там помер. Звичайно, це сталося за деякий час.

73. І тоді, коли Клеомен покінчив справу з Демаратом, він одразу взяв із собою Левтіхіда і вирушив у похід на егінців, страшенно розлючений на них за вчинену йому образу. Отже, егінці, зважаючи на те, що проти них виступили обидва царі, вирішили більше не чинити опору і вибрали десятеро егінців із найбільш видатних за своїм багатством і походженням і серед інших Крія, Полікрітового сина, і Касамба, Арістократового сина, які користалися найбільшим впливом на острові, і відвели їх до Аттики, і передали їх як заручників до найгірших ворогів егінців, до афінян.

74. Після цього, коли стали відомими заміри Клеомена проти Демарата, Клеомен, боячись спартанців, потай утік до Фессалії(1). Звідти він прийшов до Аркадії і почав там схилати до заколоту, намагаючись об'єднати аркадян проти Спарти, і змусив їх заприсягатися, що вони підуть за ним, куди б він їх не повів, і найбільш він хотів відвести місцевих проводарів Аркадії до міста Нонакрія (2) і там примусити їх заприсягатися водою Стікса (3). Кажуть, що в цьому аркадійському місті є вода Стікса, і справді вона там є. Із однієї скелі витікає трохи води і крапля за краплею тече в яругу, і

цю яругу оточують із усіх боків дерева. А Нонакрій, де тече це джерело, це аркадійське місто поблизу Фенея.

75. Коли лакедемонці довідалися, що Клеомен готує похід проти них(1), вони злякалися і покликали його до Спарти, де він мав би ту саму владу, що і перед тим. Але коли він повернувся, на нього напала одразу хвороба, і він збожеволів, хоч і перед тим він був не сповна розуму, бо хоч якого спартанця він зустрічав, він штрикав йому в обличчя палкою. Коли він зовсім з'їхав із глузду, і почав робити такі речі, родичі прив'язали його до колоди. Зв'язали, він побачив, що залишився сам на сам із сторожем і попросив, щоб той дав йому ніж. І оскільки сторож спочатку не хотів дати йому ножа, він почав йому загрожувати, кажучи, що він йому зробить, коли визволиться. Нарешті, сторож, а він був ілотом, злякався його загроз і дав йому ніж. Коли Клеомен узяв це залізне начиння, він почав від гомілок і пошматував своє тіло. Розрізаючи на довгі смуги своє тіло, він від гомілок дійшов до стегнів і від стегнів до крижів і до паху, поки не дійшов до черева і пошматував і його, і так помер, як переказує більшість еллінів, бо вмовив Піфію сказати неправду про Демарата. Проте афіняни кажуть інакше, бо коли він удерся в Елевсін, він вирубав дерева священної округи богинь, а аргосці кажуть, що це було йому за те, що він вигнав із аргоського святилища аргосців, які знайшли там притулок після битви, і зарізав їх усіх, і в своєму безумстві спалив також священний гай.

76. Колись Клеомен у Дельфах хотів одержати оракул, за яким він заволодіє Аргосом(1). І коли він із спартанцями прибув до річки Ерасін (2), що, як кажуть, витікає з озера Стімфаліди (бо справді води цього озера вливаються, як кажуть, у підземну прірву, а потім виходять в Аргосі і там, і далі ця вода називається аргосцями Ерасін). Отже, коли Клеомен прибув до цієї річки, він приніс їй жертви. І оскільки жертвоприношення не були сприятливими, щоб перейти через річку, він сказав, що дуже поважає Ерасін, бо він не є зрадником своїх співгромадян, але через таке його поводження аргосці не досягнуть добробуту. І після того він віддалився і привів своє військо в Тірею (3) і, принісши в жертву морю бугая, він перевіз на кораблях (4) своїх людей в область Тірінта і Навплія.

77. Аргосці довідалися про це і поспішили на допомогу до узбережжя. Коли вони наблизилися до Тірінта, до того місця, що називається Сепея, вони зайняли позиції навпроти лакедемонців, не залишивши між військами широкої смуги. Адже аргосці не боялись відкритої битви, але боялись, що їх можуть перемогти хитрощами. Бо справді на це натякав оракул, який їм Піфія дала разом із мілетянами і в якому було таке(1):

"Якщо жінки переможуть і виженуть звідси мужицтво,
Славу здобудуть велику аргоським своїм громадянам,
Хоч і багато жіноцтва собі пороздряпує щоки,
Скаже майбутнєє людство, що нині дракон цей жахливий
Більше звиватись не зможе, його вже простромлено списом".

Усе разом (2) узятє злякало аргосців. Тоді вони вирішили діяти згідно з оповісникам своїх ворогів. Так вони вирішили і ось що зробили. Щоразу, коли

спартанський оповісник подавав сигнал лакедемонцям робити таке та інше, аргосці починали робити точно те саме.

78. Клеомен це помітив, що аргосці роблять усе згідно із сигналом його оповісника, і дав наказ своїм людям, коли оповісник дасть сигнал обідати, тоді нехай вони беруть свою зброю, і вирушають проти аргосців(1). Цей наказ було виконано лакедемонцями. Отже, на той час, коли аргосці обідали за сигналом оповісника, лакедемонці напали на них і багатьох повбивали, але ще більше тих, що повтікали до Аргоського гаю, вони оточили і сторожили.

79. Потім Клеомен зробив таке. В нього було кілька перебіжчиків і, довідавшись від них, він послав вісника, і почав викликати, називаючи кожного на ім'я, щоб аргосці виходили з гаю, де вони були оточені в святилищі, він викликав їх, додаючи до цього що він одержав викуп за них. У пелопоннесців викуп було встановлено: за кожного полоненого виплачувати дві міни. Хоч як би там було, до п'ятдесяти аргосців, що виходили один за одним, як їх викликав Клеомен, було вбито. Сталося так, що все, що відбувалося назовні, не було видно тим, які перебували в священній окрузі. Отже, гай був густий і ті, що були в ньому, не бачили, що там ставалося назовні, поки хтось із них не заліз на дерево і ясно побачив, що відбувалося. Тоді, звичайно, хоч він їх викликав, вони вже не виходили назовні.

80. Отже, тоді Клеомен дав наказ, щоб усі без винятку, також і ілоти, навалювали суш навколо гаю і, коли наказ було виконано, він спалив гай. Коли вже гай палав, хтось із перебіжчиків спитав когось, якого бога був цей гай, а той відповів, що він належав Аргосові. Ледве Клеомен це почув, як він глибоко зітхнув і сказав(1): "О, Аполлоне! Ти, що даєш оракули! Я бачу, що ти мене безжалісно обдуриш, сказавши, що я заволодію Аргосом. Я роблю висновок, що для мене вже здійснився оракул".

81. Після цього Клеомен відпустив більшість свого війська до Спарти, а сам, узявши тисячу вибірних воїнів, пішов до храму Гери, щоб принести жертву. Коли він сам хотів зробити жертвоприношення на жертovníку, жрець заборонив це йому робити (2), наполягаючи на тому, що чужоземцеві не дозволяється приносити тут жертви. Тоді Клеомен наказав ілотам відігнати від жертovníка жерця і відшмагати його, і сам приніс жертву. Так він зробив і повернувся до Спарти.

82. Проте, коли він повернувся, вороги обвинуватили його перед ефорами, стверджуючи, що той був підкуплений, щоб не завоював Аргос, коли він легко міг це зробити. А він відповідав — чи брехав чи казав правду, не можу з певністю сказати, і незважаючи ні на що, так він казав і запевняв: коли нарешті, він захопив святилище Аргоса, він гадав, що здійснився божий оракул, а тому він не вважав за справедливе напасти на місто, не порадившись спершу з богом і не довідавшись, чи він передасть йому його, чи стане на перешкоді. Адже, коли він просив бога явити йому сприятливе знамення, приносячи жертву в храмі Гери, за його словами, спалахнуло з грудей статуї яскраве полум'я, і з цього знамення він зрозумів, що він не заволодіє Аргосом, бо якби виблиск вийшов із голови статуї, то він міг би заволодіти всім містом, а тоді, коли виблиск вийшов із грудей, що хотіло божество, щоб відбулося, то він виконав. Ці його

слова спартанці визнали гідними віри й правдоподібними, і так більшістю голосів ухвалили його вільним від обвинувачення.

83. Що ж до Аргоса, то він настільки збезлюднів(1), що все правління взяли до своїх рук раби (2), вони обійняли всі громадські посади і управляли до тих пір, поки не змужніли діти вбитих. Тоді ці нащадки вбитих аргосців, бажаючи здобути собі владу над Аргосом, прогнали рабів і раби збройною силою захопили Тірінт(3). Деякий час аргосці жили в мирі з рабами, але згодом до рабів прийшов ворожбит Клеандр, який походив із Фігалеї(4) в Аркадії. Він умовив рабів напасти на їхніх господарів. Від цього почалася війна (5), яка тривала багато років, поки нарешті аргосці з великими труднощами перемогли.

84. Отже, аргосці з цього приводу запевняють, що Клеомен збожеволів і погано закінчив своє життя. Проте, спартанці, навпаки, наполягають на тому, що божевілля Клеомена зовсім не було від бога, але він заприятелював із скіфами і навчився пити нерозведене вино(1) через це збожеволів. Отже, скіфи-кочовики після нападу Дарія на їхню країну хотіли за всяку ціну помститися на ньому і послали людей до Спарти, щоб скласти союз із такою умовою, що вони зобов'язуються, ідучи вздовж ріки Фасш, вдертися в країну мідійців, а спартанців вони просили пройти до середини країни від Ефеса і потім зустрітися з ними і спільно почати наступ. Коли для цього прийшли скіфи, Клеомен, як кажуть спартанці, часто зустрічався з ними, навіть більше, ніж треба, і через часте спілкування з ними навчився від них пити нерозведене вино. І від цього, як гадають спартанці, виникло його божевілля. І відтоді, коли доводиться комусь випити більш, ніж треба, кажуть: "Вихиляй як скіф". Так це подають спартанці, як це сталося з Клеоменом. Як на мене, я гадаю, що це була кара за те, що Клеомен зробив із Демаратом.

85. Коли помер Клеомен, ледве про це довідалися егінці, як послали в Спарту представників із скаргою на Левтіхіда, за заручників, яких тримають в Афінах. Тоді лакедемонці влаштували суд і винесли рішення, що це була велика образа епнцям від Левтіхіда і ухвалили вислати його на Егіну для відшкодування за людей, що їх тримали в Афінах(1). Проте, коли егінці готові були взяти Левтіхіда, одна шанована в Спарті особа, Теасід, син Леопрепа, сказала їм: "Що це ви збираєтесь робити, егінці? Ви хочете взяти спартанського царя, якого вам передають його співгромадяни? Коли тепер вони розгнівані прийняли таке рішення, то розважте, чи пізніше, якщо ви це зробите, вони не завдадуть лиха вашій країні і остаточно вас знищать". Коли егінці почули це, вони зупинилися і не взяли його, але домовилися, щоб Левтіхид супроводив їх до Афін і допоміг егінцям повернути своїх людей.

86. Коли, нарешті, прибув до Афін Левтіхид і попросив видати йому заручників, афіняни не хотіли їх видати і почали наводити всякі приводи і затягувати справу кажучи, що тоді були двоє царів, коли їм передали для утримання під сторожею заручників, і вони тепер не вважають правильним передати їх одному у відсутності другого. І оскільки афіняни не збиралися їх видавати, Левтіхид звернувся до них із промовою і сказав їм(1): "О афіняни! Ви, звичайно, можете зробити одне з двох, що ви

хочете: повернувши заручників, ви зробите згідно з божественним законом, а коли ви їх не повернете, ви зробите протилежне. Проте я хочу вам розповісти, що сталося в Спарті із залишеним для збереження майном. Спартанці оповідають там у нас, що за два покоління до мене (2) жив у Лакедемоні такий Главк, син Епикідіда. Цій людині пощастило стати з усіх боків найкращою, і зокрема вона прославилася тим, що стала найчеснішою за всіх тих, які мешкали на той час у Ладседемоні. Отже, одного разу з ним сталося таке (4): з Мілета прибув до Спарти один чоловік і захотів порозмовляти з ним і зробив йому таку пропозицію: "Я мілетянин і прийшов сюди, Главке, бо хочу скористатися з твоєї чесності. Адже по всій Елладі ходять чутки про твою чесність, а також вони поширюються і в Іонії. Отже, я почав розумувати, що Іонія з усіх боків наражається на небезпеки, а Пелопоннес зовсім вільний від них, і, по-друге, ти ніколи не дивишся на майно, що його мають інші люди. Оце спало мені на думку і я почав міркувати і вирішив половину всього мого майна примістити в тебе, бо маю певність, що приміщене в тебе буде цілком у безпеці. Отже, я прошу тебе тепер узяти від мене гроші, а крім того, візьми також і ці розпізнавальні таблички і збережи їх. І тому, хто принесе тобі такі самі та попросить дати йому гроші, тому дай їх". Оце лише сказав йому чужинець, що прибув із Мілета, а Главк прийняв на збереження гроші з умовою, про яку я сказав. Минуло багато часу і прийшли до Спарти сини того, хто передав йому на збереження гроші, з'явилися до Главка, показали йому розпізнавальні таблички і попросили повернути їм гроші. Але він відіслав їх і хотів ухилитися від передачі грошей із такого приводу: "Я не пригадую цієї справи і ніщо, про що ви кажете, не спадає мені на думку. Незважаючи на це, я маю намір, якщо пригадаю це, зроблю те, що вважаю справедливим, бо коли я взяв ці гроші, я їх поверну як чесна людина, а коли я їх не взяв, я зроблю згідно з еллінськими законами. Для цього я відкладаю моє остаточне рішення і дам вам його за чотири місяці, рахуючи після цього". Мілетяни, звичайно, відійшли дуже розгублені, гадаючи, що їхні гроші пропали, а Главк пішов до Дельфів, щоб одержати оракул із святилища. Коли він зайшов до пророчого святилища, він запитав, чи давши клятву, він може розтратити гроші. Піфія як громом ударила по ньому своєю відповіддю:

"Главке, нащадку підступний, славетного Епикідіда,
Знай-но! Корисніше клятву принести, розтративши гроші,
Навіть для того, хто клятви додержує, смерть неминуча.
Син є у клятви, без рук і без ніг, без імені навіть,
Дуже прудкий він і кожну людину догнати спроможний,
Схопить і знищить її і з родом і з домом укупі.
Той, хто додержує клятви, той матиме добрих нащадків" (5).

Коли це почув Главк, він почав просити Бога вибачити йому за те, що він сказав. Але Піфія відповіла йому, що випробувати бога і не додержувати клятви — це однаково. Тоді Главк послав покликати міле-тян і повернув їм гроші. Ось, афіняни, чому я вам розповів цю історію, зараз я вам поясню. Тепер у Главка не існує жодного нащадка, нема навіть будинку, який уважався б за його власність, його остаточно викорено з

Спарти, нема і сліду його. Отже, добре, коли йдеться про передачу на збереження чогось, навіть не думати ні про що інше, але коли це просять повернути, одразу повертати.

87. Так сказав Левтіхид, а коли і після цієї промови не хотіли його послухати, він відійшов. Егінці, не відпокутувавши ще тих образ, що вони на догоду фіванцям завдали афінянам, і зробили таке: оскільки вони ворогували з афінянами і вважали себе ображеними, вони почали готуватися до помсти на афінянах. І оскільки афіняни святкували тоді на Суніоні п'ятирічне свято на честь Посейдона, егінці влаштували засідку і захопили корабель із теорами (2), на якому були найзнатніші серед афінських громадян, і вони захопили їх і кинули у в'язницю.

88. Після того, що їм зробили егінці, афіняни вже без усякого сумніву(1) почали гадати над тим, якої шкоди вони могли б завдати егінцям. Був такий чоловік на ім'я Нікодром, син Кнойта, шанована в Егші особа. Він мав скарги на епнців, бо колись вони його вигнали з острова, і скоро він довідався, що афіняни надумали зробити якусь шкоду егінцям, він домовився з афінянами, що передасть під їхню владу Епну, і призначив, у який день він це зробить і в який день треба буде прийти і допомогти йому. Після того Нікодром, як домовився з афінянами, захопив так зване старе місто(1)', але афіняни не прибули тоді, коли їм було призначено.

89. А це сталося тому, що в них не було достатньо кораблів, щоб битися на морі з епнцями, і вони, поки прохали корінфян позичити їм кораблі, а на той час корінфяни були найближчими друзями афінян(1), і на їхнє прохання дали їм двадцять кораблів, але за плату п'ять драхм за кожний, бо закон забороняв їм передавати кораблі задарма. Отже, афіняни взяли їх разом із своїми кораблями і так, спорядивши в цілому сімдесят кораблів, попливли на Епну і запізнилися на один день супроти визначеного терміну, про який вони домовилися.

90. А Нікодром, оскільки не прибули в призначений час афіняни, сів на корабель і втік із Епни і його супроводили й інші егінці, і їм афіняни віддали в розпорядження Суніон, щоб вони там оселилися. Звідти вони(1) вирушали, грабували та викрадали епнців, що були на острові. Це, звичайно, відбувалося пізніше(1).

91. А егінські багатії, коли народ повстав проти них разом із Нікодромом, подолали його, схопили повстанців і вигнали їх за місто, щоб їх стратити. І за цей учинок їх уразило прокляття і вони не могли звільнитися від нього жертвоприношеннями, скільки не старалися, але перш ніж їм пощастило власкавити богиню, їх було вигнано з острова(1). Адже вони захопили живими сімсот чоловік із демократичної партії і вигнали їх із міста на страту. Один серед полонених вирвався з кайданів і прибіг до переддвір'я храму Деметри Тесмофори (2). Там він схопився за ручки дверей і так і залишився, вчепившись за них. А вони, оскільки не змогли відчепити його, хоч як тягли, відрубали руки і так убили, а його руки залишилися там на ручках дверей. Таке зробили егінці із своїми людьми.

92. Коли прибули афіняни і вступили у бій на морі з своїми сімдесятьма кораблями, егінці, зазнавши поразки, покликали на допомогу, як було і перед тим, аргосців. Проте

на цей раз аргосці не подали їм допомоги, посилаючись на те, що егінські кораблі, що їх силоміць захопив Клеомен(1), причалили до аргоської землі і їх залоги разом із лакедемон-цями висадилися там. У цьому вторгненні взяли участь також люди з сікюнських кораблів. На тих та на інших аргосці наклали штраф у розмірі тисячі талантів по п'ятсот на кожного. Тоді сікюнці визнали свою провину і погодились виплатити сто талантів і так задовольнили вимогу аргосців. Проте егінці не лише не визнали за собою вини, а й зухвало поводитися. Саме з цього приводу, коли в них просили допомогу егінці, жоден аргосець, посланий державою, не прийшов, але прибуло лише щось до тисячі охочих (2) і на чолі їх був стратег Еврібат, який виступав у п'ятиборстві. Більшість із них не повернулися, їх повбивали на Епні афіняни і сам стратег Еврібат бився в одноборстві і вбив трьох ворогів, але був убитий четвертим, Софаном із Декелеї(3).

93. Проте егінці, коли афінські кораблі були в безладді, напали на них(1), захопили чотири кораблі разом із їхніми залогами.

94. Отже, афіняни перебували в стані війни з епнцями, а Перс почав виконувати свої наміри. По-перше, його слуга постійно нагадував йому не забувати про афінян, по-друге, Пейсістратідн(1), що перебували біля нього, не переставали інтригувати проти афінян, а крім того, маючи все це за привід, він хотів підкорити всіх, тих еллінів, які не дали йому води та землі. Отже, коли він позбавив командування Мардонія, похід якого завершився так жалюгідно, і призначив інших стратегів, щоб вони виступили проти Еретрії і Афін, Датія, з походження мідійця, і Артаф-рена(1), сина Артафрена, свого небожа, він послав їх із наказом поневолити Афіни та Еретрію і щоб вони привели до нього мешканців цих міст як рабів.

95. Коли ці стратеги, яких призначив Цар, прибули на Алейську рівнину(1), ведучи з собою численне сухопутне військо, добре озброєне, і отаборилися там, туди прибуло і все регулярне військо, в якому були різні народи, туди прибули також і кораблі для перевезення коней. Минулого року Дарій попередив їх, щоб готувалися всі ті, що виплачували йому податки. Тоді вони навантажили на кораблі коней, посадили також на кораблі піхоту та попливли до Іонії на шестистах тріерах ~. Звідти вони не попливли вздовж узбережжя материка в напрямі до Геллеспонту і Фракії, але, вирушивши з Самосу, попливли повз острови до Ікарії, і це, як я гадаю, тому, що вони дуже боялися плисти біля Афона, бо минулого року, пропливаючи там, вони мали великі втрати. Крім того, їх змусив іти цим шляхом Наксос (3), який ще не було завойовано.

96. Коли вони проминули Ікарійське море і прибули на Наксос (бо, власне, він був першою метою персів), наксосці не забули про те, що сталося перед тим, і розбіглися, втікаючи на гори, не вчинивши опору. І перси забрали в полон усіх, кого встигли захопити, підпалили храми і місто. Так вони там зробили і відпливли до інших островів.

97. Поки це відбувалося, делосці також покинули Делос(1) і знайшли притулок на Теносі. Коли їхній флот покинув острів, Датій поспішив туди і не дозволив кораблям пристати до Делосу, але привів їх до Ренеї, що навпроти Делосу. А коли йому сказали, де перебувають делосці, він послав до них вісника і оголосив їм: "Люди священного

острова, навіщо ви вирушили в путь? Чому ви погано про мене думаєте? В мене й в самого вистачає розуму, але я маю й наказ Царя не займати країни, де народилися боги, ні самої країни, ні її мешканців. Отже, повертайтеся до своїх домівок і будьте спокійні на вашому острові". Це переказав через вісника Датій делосцям. Потім він поклав на жертovníк триста талантів пахощів і спалив їх як приношення богам.

98. Таке зробив Датій, а потім поплив спершу до Еретрії, маючи з собою й іонійців(1) і еолійців. Щойно він відплив звідти, як на Делосі стався землетрус. А за словами делосців на цьому острові це був перший і останній раз до моїх років, що там стався землетрус (2). Я гадаю, що бог цим явищем попереджав про нещастя, які мали відбутися. Адже за царювання Дарія (3), Гістаспового сина, та Ксеркса, Дарієвого сина, та Артаксеркса, Ксерксового сина, отже за три поспіль ці покоління, Еллада зазнала більше нещастя, ніж за три інші покоління, що передували царюванню Дарія. Одні нещастя були від персів, інші від проводирів самих еллінів, які боролися між собою за владу. Так, зовсім не було дивним, що на Делосі стався землетрус, на острові, що перед тим був зовсім нерухомим. (Також і в якомусь оракулі було сказано про це:

"Делос я потрушу, хоч на ньому іще не було землетрусів").

В еллінській мові ці перські імена мають такі значення (4):

Дарій — "захисник", Ксеркс — "войовник", Артаксеркс — "великий войовник". Отже, цих царів так могли б називати елліни своєю мовою і такий переклад був би правильним.

99. Варвари, відійшовши від Делосу, попрямували до островів, набравши на них військо і разом із тим узявши заручниками дітей острів'ян. Коли вони об'їхали так усі острови, вони пристали до Каріста(1) (бо карістійці не схотіли видати персам заручників і відмовилися виступити проти сусідніх міст, а саме проти Еретрії та Афін) і почали облягати місто і спустошувати їхню країну, поки карістійці не підкорилися персам.

100. Еретрійці, довідавшись, що перський флот простує до них, попросили афінян прийти і допомогти їм. Афіняни не відмовилися прислати їм допомогу, яку ті просили, і послали їм на допомогу чотири тисячі воїнів, що були клерухами(1) на землях халкідських гіппоботів (2).

Проте такий намір еретрійців, здається, зовсім не був правильним, бо, з одного боку, вони покликали афінян, а з іншого — в них не було згоди між собою. Одні з них думали покинути місто і податися в гори Евбеї, а інші сподіваючись що матимуть особисту користь від персів, були готові піти на зраду. Дізнавшись про обидва ці наміри, які вони були, Айсхін, син Нотона, один із знатних людей в Еретрії, з'ясував афінянам, що прийшли туди, яке було становище в місті, і водночас умовив їх повернутися до їхньої країни, щоб не загинути разом із еретрійця-ми. І афіняни послушалися поради Айсхіна.

101. Отже, вони з Евбеї перепливали до Оропу і так урятувалися. А перси пристали на своїх кораблях до області Еретрії, до місцевостей Тамінас(1), Хойреас і Айгілії, там вони причалили і одразу почали вивантажувати коней і готуватися до нападу на

ворогів. У намір еретрійців не входило давати бій поза мурами міста, але оскільки одержала перевагу думка, що не треба покидати міста, їх турбувала думка, як вони могли б оборонити свої мури. Відбувся навальний приступ на мури, і за шість днів загинуло багато людей із обох сторін. На сьомий день Евфорб, син Алкімаха, і Філагр, син Кінея, знатні еретрійські громадяни, передали місто персам. А ті, щойно зайшли до міста, насамперед кошун-но порозграбували храми і спалили їх як покарання за спалення храмів у Сардах, а крім того, забрали в рабство людей за наказом Дарія.

102. Здобувши Еретрію, вони пробули там кілька днів, а потім відпливли до берегів Аттики, занепокоївши афінян, які гадали, що перси зроблять із ними те, що вони зробили з еретрійцями. І оскільки Марафон(1) був місцем Аттики, найбільш підходящим для дій кінноти і досить близьким до Еретрії, туди повів персів Гіппій, Пейсістратів син. А коли про це довідалися афіняни, то поквапилися й вони до Мара-фона, щоб оборонити свою країну.

103. На чолі війська були десятеро стратегів і серед них Мільті-ад. Сталося так, що його батько Кімон, син Стесагора, був вигнаний із Афін через невизнання тиранії Пейсістрата, сина Гіппократа. Цей Кімон, будучи у вигнанні, одержав перемогу в змаганні квадриг в Олімпії і цією своєю перемогою здобув собі славу(1), як і одноутробний його брат Мільтіад. Пізніше на наступній Олімпіаді він переміг, виступивши з тими ж кобилами, і дозволив оголосити переможцем Пейсістрата, і через те, що він передав честь перемоги Пейсістратові, за його порукою він повернувся на батьківщину. Ще під час інших олімпійських змагань він переміг із тими ж кобилами, а потім його було вбито синами Пейсістрата, коли самого Пейсістрата вже не було в живих. Вони влаштували засідку і вбили його поблизу пританея (2). Кімона було поховано за містом біля шляху, що перетинає передмістя Койлу. Навпроти нього поховано і тих кобил, із якими він тричі одержав перемогу на Олімпіадах. Саме таке до тих пір це було ще з іншими кобилами Евагора з Лаконії, проте більше перемог не одержували інші кобили. Старший син Кімона Стесагор на той час перебував у свого дядька, брата свого батька, Мільтіада, на Херсонесі, а молодший — у самого Кімона в Афінах. Ім'я його було Мільтіад від імені того Мільтіада, який колонізував Херсонес.

104. Отже, цей Мільтіад, що прибув із Херсонесу і двічі уник смерті, був тоді афінським стратегом. Спершу фінікійці(1), які його переслідували аж до Імбросу, хотіли за всяку ціну схопити його і привести до Царя, а згодом, коли він утік від них і прибув до своєї країни, де гадав, що вже перебуває в безпеці, його вороги добре прийняли його і повели його на суд, обвинувативши його в тому, що на Херсонесі він поводився як тиран. Але він урятувався і від них і був призначений афінським стратегом, обраний на цю посаду більшістю голосів.

105. І насамперед, коли ці стратеги перебували в місті, вони послали до Спарти вісника, Фейдіппіда(1), афінського громадянина і до того ще й скорохода, таке ще було в нього ремесло. Треба сказати, що його, як сам він розповідав і як він заявив афінянам, біля гори Партенія (2), що над Тегеею, зустрів Пан. Пан його покликав, назвавши його на ім'я Фейдіп-під, і наказав йому запитати афінян від його імені, чому

вони нехтують ним, коли він бажає афінянам добра і до цих пір у багатьох випадках виявився їм корисним, і ще в майбутньому принесе їм користь. Коли справи для них повернули на добре, афіняни повірили цьому, що це правда, і побудували під Акрополем святилище Пана (3) і, одержавши таке попередження, звертаються до Пана по допомогу, і шанують його щорічними жертвами і бігом із смолоскипами (4).

106. І тоді цей Фейдшшд, якого стратеги послали в Спарту, і який казав, що побачив Пана, прибув до Спарти наступного дня(1) після того, як вийшов із Афін, він з'явився до архонтів і звернувся до них: "Шановні лакедемонці! Афіняни просять вас допомогти їм і не дозволити, щоб було поневолено варварами місто, яке є одним із найдавніших міст Еллади, бо нині поневолено Еретрію і Еллада стала слабкішою, бо втратила таке значне місто". Він переказав їм доручення, що було йому дано, а вони готові були подати допомогу афінянам, але не той час це було для них неможливим, бо вони не хотіли порушити закон. А тоді був дев'ятий день (2) місяця і цього дев'ятого дня, відповіли, вони не вирушають у похід, оскільки ще не було повні.

107. Отже, вони чекали, щоб стався місяць у повні, а тим часом Гіппій, Пейсістратів син, вів варварів до Марафону. Він попередньої ночі бачив сон: йому снилося, ніби він спав із своєю матір'ю. І він зробив висновок із цього сновидіння, що він повернеться до Афін, знову одержить владу і помре в старості в своєму місті. Отакий висновок він зробив із свого сновидіння. По-перше, він наказав рабів, яких було взято в Еретрії, висадити на Стірейському острові, що називається Айгілія, по-друге, він наказав кораблям прибути до Марафону і визначив, де висадитися варварам і де їм отаборитися. І коли він обладовував усі ці справи, він чхнув сильніше, ніж йому доводилося колись це робити і, оскільки він був людиною похилого віку, більшість його зубів хиталася і один із них від сильного кашлю випав з рота. Зуб упав на пісок і він хотів за всяку ціну його знайти, і оскільки не зміг його відшукати, глибоко зітхнув і сказав присутнім там: "Ця земля не наша і ми не зможемо її освоїти: ту частину її, що належала мені, нею тепер володіє мій зуб".

108. Отже, так витлумачив собі Гіппій своє сновидіння. Тим часом афіняни зайняли позиції в священній окрузі Геракла(1) і їм на допомогу прибули платейці з усім своїм військом. Це тому, що платейці вже були на стороні афінян(2), а ті вже неодноразово захищали їх у багатьох небезпечних обставинах. Ось через які обставини платейці приєдналися до афінян. Пригноблювані фіванцями платейці звернулися по допомогу до Клеомена, Анаксандрідового сина, і до всіх лакедемонців, що були тоді разом із ним. Але лакедемонці не погодились і сказали: "Ми живемо досить далеко від вас і для вас наша допомога була б ні до чого, бо ваші вороги встигли б уже багато разів вас приневолити до того, як хтось із нас дізнається про це. Ми радимо вам звернутися по допомогу до афінян, які є вашими сусідами і можуть вас захистити". Таку пораду дали їм лакедемонці, не стільки через співчуття до платейців, скільки тому, що вони хотіли, щоб виснажилися афіняни, які постійно воювали з беотійцями. Отже, таку пораду лакедемонці дали платейцям і ті послухалися їх, а на той час афіняни приносили жертву дванадцятьом богам (3) і платейці прийшли як благальники, сіли біля

жертovníка і віддалися на милість афінян. Коли фіванці довідалися про це, вони виступили проти платейців, а афіняни поспішили на допомогу до платейців. Проте, коли обидві сторони вже готувалися до бою, втрутилися корінфяни, які були присутні при тому, і запропонували обом своє посередництво, і так замирили їх, і визначили прикордонну смугу кожної сторони з умовою, що фіванці залишать вільними тих беотійців, які не хочуть приєднатися до беотійського Союзу. Отже, таке рішення прийняли корінфяни і віддалилися, але коли відступали афіняни, на них напали беотійці, але під час битви, що сталася при нападі, беотійці зазнали поразки. Афіняни перейшли за кордон платейців, який визначили були корінфяни (4), і встановили кордоном фіванців із боку Платей та Гісії річку Асоп. Отже, таким чином, як я сказав, платейці приєдналися до афінян і прийшли на Марафон, щоб допомогти афінянам.

109. Думки афінських стратегів поділилися: одні не хотіли вступити до бою (бо вони казали, що їхнє військо нечисленне порівняно до війська мідійців), а інші, серед яких був і Мільтіад, наполягали на тому, щоб дати бій. Оскільки між стратегами не було згоди і йшлося до того, що могла мати перевагу гірша думка, тоді, бо існував ще одинадцятий стратег із правом голосу, якого було обрано на посаду полемарха(1) (бо за давніх часів (2) афіняни дали право голосу поряд із стратегами поле-мархові), а полемархом тоді був Каллімах із дему Афіднів, і до нього пішов Мільтіад і, знайшовши його, сказав: "Тепер від тебе залежить, Каллімахе, чи будуть поневолені Афіни, чи вони залишаться вільними, і тоді ти прославишся на віки, доки існуватимуть люди, прославишся навіть більше, ніж Гармодій та Арістогейтон (3). Бо сьогодні, май це на увазі, афіняни наражаються на найбільшу небезпеку, якої не зазнавали вони ніколи, відтоді коли було засновано Афіни, і відомо, що з ними станеться, якщо ними заволдіють мідійці і передадуть Гіспієві. Навпаки, якщо це місто буде врятовано, воно може стати першим в Елладі. Тепер, ти скажеш, як це може статися і як саме від тебе залежить остаточний вирок у цій справі, я тобі це з'ясую. Думки нас, стратегів, поділилися надвоє — одні наполягають на тому, щоб відбулася битва, а нас десятеро, а інші заперечують. Отже, якщо ми не дамо битви, я боюся, що між нами виникне велика незгода і заважаються думки афінян, і вони перейдуть на бік мідійців(1). Проте, коли ми дамо битву ще перед тим, як у деяких афінян виникне такий злочинницький намір, тоді, якщо боги будуть безсторонні, ми зможемо вийти переможцями з битви. Отже, все це тебе обходить і від тебе залежить. Якщо, я хочу сказати, ти пристанеш до моєї думки, тоді твоя вітчизна залишиться вільною і буде першим містом серед міст Еллади. Проте якщо ти волієш краще пристати до думки тих, які хочуть, щоб не відбулася битва, тоді ти матимеш наслідки, протилежні до тих, які я тобі назвав".

110. Цими словами Мільтіад залучив на свою сторону Каллімаха. І коли була проголошена Каллімахова думка, було вирішено дати битву. Після цього стратеги, думка яких була, щоб відбулася битва, щоразу, коли наставала їхня черга командувати, передавали командування Мільтіадові. Проте він, хоч приймав командування, ще не давав сигналу починати битву, поки, нарешті, не прийшла його черга командувати.

111. Коли прийшла його черга, афіняни почали шикуватися до бою в такому

порядку: на чолі правого крила(1) стояв полемарх Каллімах, бо на той час було заведено, щоб полемарх командував правим крилом. Далі за ним були послідовно розташовані філи за їхніми порядковими номерами одна за одною (2). Останніми на лівому крилі були платей-ці. Починаючи від цієї битви і після неї, коли афіняни приносили жертви на святах, що відбуваються кожні п'ять років (3), афінський вісник оголошував побажання щастя афінянам разом із платейцями. Коли афіняни шикувалися до бою на Марафонському полі, виявилася така цікава обставина: коли афінське військо розшикувалося по всьому фронту, то завдовжки воно стало рівним мідійському, але його центр складався (4) з небагатьох лав і це місце фронту було дуже слабким, а обидва крила були сильні та густі.

112. Коли військо зайняло свої позиції і жертвоприношення виявилися сприятливими, афіняни, щойно їм було дано сигнал наступу, кинулися швидким кроком(1) на варварів. Відстань, яка відокремлювала супротивників, була не меншою за вісім стадій. Перси, коли побачили, як елліни наближуються до них швидким кроком, почали готуватися відбити їхній наступ і, побачивши, що їх було небагато і, незважаючи на це, вони швидко бігли, не маючи ні кінноти (2), ні лучників, подумали, що їх охопило шаленство, яке доведе їх до остаточної загибелі. Так гадали варвари, але афіняни, коли в густому строї зіткнулися з варварами, билися дуже відважно. І, справді, наскільки ми знаємо, вони були першими серед еллінів, які атакували ворогів швидким кроком, і першими, які не здригнулися, побачивши мідійське військове вбрання і людей (3) у цьому вбранні, бо до того еллінів навіть при імені мідійців охоплював страх.

113. Битва при Марафоні тривала довго. В центрі строю, де вишикувалися перси і саки, там перемагали варвари і, прорвавши еллінські лави, почали гнати їх у глиб країни, але на обох крилах перемагали афіняни і платейці. І ставши там переможцями, і погнавши ворогів, вони дозволили їм тікати, і зімкнувши обидва крила в єдиний стрій, вони билися проти тих, що їм прорвали стрій у центрі, і тут перемога залишилася за афінянами. Коли перси тікали, їх переслідували крок за кроком афіняни і, вбиваючи їх, прогнали їх аж до берега і намагалися підпалити їхні кораблі.

114. В цій битві був убитий полемарх Каллімах(1), б'ючись дуже відважно, і серед стратегів було вбито Стесілая, сина Трасіла. Там загинув і Кінегейр, син Єврофоріона, коли він схопився за закраїну корми перського корабля, йому відрубали сокирою руки. Загинуло ще багато інших знатних афінян.

115. Коли вже так було захоплено сім кораблів, нарешті варвари відпливли(1), взявши з собою полонених еретрійців з острова, де вони їх залишили, й обігнули Суніон, щоб встигнути прибути до Афін, перш ніж туди прибудуть афіняни. В Афінах поширилася чутка, що такий план було прийнято за пропозицією Алкмеонідів, бо вони порозумілися з персами, під час, коли ті, давши їм сигнал, високо підняли щит.

116. Отже, перси обігнули Суніон, але афіняни поквапилися так швидко, як тільки могли їх ноги, на захист свого міста і встигли прибути туди перед тим, як прибули варвари і, вирушивши з священної округи Геракла в Марафоні, отаборилися в іншій

священній окрузі Геракла в Кіносаргах. Варвари припливши на своїх кораблях до Фалерського рейду (бо Фалер на той час був корабельнею(1) афінян), недовго затрималися там, не спускаючи вітрил, а потім повернулися до Азії.

117. В цій битві при Марафоні було вбито до шести тисяч п'ятисот варварів, а в афінян сто дев'яносто два(1). Стільки загинуло з обох сторін. Там сталася одна цікава подія: якийсь афінянин Епізел (2), Куфагорів син, коли бився відважно врукопаш в тій битві, втратив зір, не будиши пораненим ні списом, ні стрілою, і відтоді залишився на все своє життя сліпим. Я чув, що сам він розповідав про своє нещастя таке: йому здалося, що перед ним якийсь високий на зріст гопліт, борода якого вкривала весь його щит, і ніби цей привид, пройшовши повз нього, вбив його сусіда. Це, мені сказали, розповідав сам Епізел.

118. Тим часом Датій, повернувшись із військом до Азії, прибувши на Міконос, бачив якийсь сон. А який то був сон, не переказують, але він, ледве розвиднилося, наказав зробити обшук на кораблях, і коли на одному з фінікійських кораблів було знайдено позолочену статую Аполлона, спитав, звідки її було викрадено. І коли довідався, з якого храму її було викрадено, відплив на Делос. І (делосці тоді вже повернулися на свій острів) поставивши статую в святилище, дав доручення делосцям взяти статую і відвезти її в Деліон (2) в області фіванців. • Це приморська місцевість навпроти Халкіді. Давши таке доручення, Датій відплив. Проте цю статую делосці не перевезли туди, але за двадцять років самі фіванці перевезли її в Деліон за наказом оракула.

119. Полонених Датієм та Артафреном еретрійців, коли ці перські стратеги повернулися в Азію, вони привели їх у Суси. А цар Дарій ще перед тим, як еретрійців було взято в полон, був страшенно розлючений проти них, бо еретрійці першими виступили проти нього і завдали йому шкоди. Проте, коли він побачив, як їх привели до нього і вони були в його руках, він не завдав їм жодного лиха, але оселив в одному з своїх маєтків у Кіссії, який називається Ардерікка(1) і розташований на відстані двохсот десяти стадій від Сусів і на відстані сорока стадій від колодязя, з якого добувають три види речовин(2). Справді, звідти черпають асфальт і сіль, і олію в такий спосіб: їх черпають журавлем, що до нього замість цеберка прив'язують половину бурдюка. Його занурюють у речовину і черпають ним, а потім виливають у басейн. Із нього переливають в інший і тоді рідина виступає в трьох різних формах. Асфальт і сіль застигають одразу, але олія... Перси називають її радинака. Вона чорна і випускає важкий запах. Там оселив еретрійців цар Дарій. Вони аж до моїх часів ще жили там і зберегли свою давню мову (3). Така була доля еретрійців.

120. Лакедемонці прибули до Афін у числі двох тисяч після місячної повні, дуже поспішаючи так, що вони прийшли до Аттіки на третій день після того, як вийшли з Спарти. І прибули вони туди досить пізно, щоб узяти участь у битві, але незважаючи на це, вони дуже бажали побачити мідійців і пішли на Марафон, і побачили там мертвих персів. Потім вони привітали афінян із їхнім подвигом і повернулися до себе.

121. Проте, мені зовсім незрозуміло і я не погоджуюся з цим переказом, ніби могло

статися так колись, щоб Алкмеоніди(1) підняли щит, порозумівшись з персами, бо бажали, щоб афіняни були поневолені варварами і разом із ними Гіппієм, бо вони були явними ненависниками тиранів, якщо і не більше, то принаймні настільки, наскільки Каллій, син Файншпа, батько Гіппоніка. Каллій, я хочу сказати, був єдиним із афінян, хто наважився, коли Пейсістрат був вигнаний афінянами, купити його маєтки, які громадськість передала на аукціон, і інтригував проти нього як найгірший його ворог.

122(1). (Цього Каллія з багатьох причин варто не забувати. По-перше, через те, про що я вже казав, бо це була людина, яка палко прагнула свободи для своєї батьківщини. По-друге, через те, чого він досяг на олімпійських змаганнях. Він був першим (2) на перегонах, другим у змаганнях квадриг, а перед тим був оголошений переможцем на піфійських змаганнях і своїми надмірними витратами вславився по всій Елладі. Нарешті, він уславився своїм ставленням до своїх трьох дочок. Коли вони досягли шлюбного віку, він обдарував їх найбагатішим посагом і дав кожній можливість вибрати з усіх афінян, якого вона схоче чоловіка, і за нього він видав її заміж).

123. Алкмеоніди так само були ненависниками тиранів, хоч трохи менше, ніж він. Отже, для мене цілком незрозуміло і я не можу повірити цьому наклепові, ніби саме вони подали сигнал щитом, вони, які поки існували тирані, жили на засланні(1), а крім того, саме через їхні інтриги Пейсістратіди змушені були позбавитися влади. І вони, на мою думку, стали визвольниками Афін, без сумніву, з більшим праЕОм, ніж Гармодій та Арістогейтон. Отже, ті розгнівали Пейсістратідів убивством Гшпарха, але не зробили нічого більше, щоб покласти кінець їхній тиранії. Навпаки, очевидно, що Алкмеоніди визволили місто, коли справді саме вони вмовили Піфію, щоб вона наказала лакедемонцям визволити Афіни, як я вже сказав вище (2).

124. Але хтось може сказати, що вони були якось скривджені афінським народом і через це хотіли зрадити свою батьківщину. Хоч як воно там було, принаймні в Афінах не було інших осіб більш шанованих і які б користувалися з більшої поваги(1). Отже, нема підстав гадати, що вони з метою, яку їм приписують, могли подати сигнал, піднісши щит. Нема сумніву в тому, що щит було піднесено, в цьому ніхто не може сумніватися, бо так воно було. Проте, хто був той, хто його підніс, щодо цього я більше нічого не можу сказати.

125. Алкмеоніди(1) справдавна славилися в Афінах, але починаючи від Алкмеона і потім після Мегакла, вони стали найславнозвіснішими. По-перше, тому, що Алкмеон, Мегаклів син, допоміг лідійцям, які прийшли з Сардів від Креза, щоб одержати пораду в дельфійському святилищі, і охоче підтримав їх. І Крез, довідавшись від лідійців, які часто відвідували пророчі святилища, про зроблені йому послуги, запросив Алкмеона в Сарди і, коли той прийшов, запропонував йому в дар усе золото, яке він за один раз зможе віднести на собі. Алкмеон, щоб використати таку нагоду і взяти запропонований йому подарунок, вигадав таке: він одягся в широкий хітон і зробив так, щоб у ньому була глибока пазуха, взяв найбільші, що він їх міг знайти, котурни і пішов до скарбниці, куди його повели. Там він нашттовхнувся на велику купу золотого піску і насамперед наповнив до краю золотом усі свої котурни, потім наповнив золотом усю свою пазуху,

посипав золотим піском волосся на своїй голові, набрав його собі в рот і так вийшов із скарбниці, ледве волочачи свої котурни, і скидався на що завгодно, але не на людину, бо й рот у нього був забитий золотом, і увесь він із ніг до голови розпух від золота. Коли його побачив Крез, він затрусився від сміху і дозволив йому взяти все це, і ще подарував йому не менше. В такий спосіб отримала велике багатство ця родина і через це Алкмеон міг утримувати квадригу і одержав нагороду на олімпійських змаганнях.

126. Після нього в наступному поколінні Клейстен, сікійський тиран, настільки підніс цю родину, що вона стала ще славнозвіснішою, ніж була перед тим. У Клейстена, сина Арістоніма, Міронового внука і правнука Андрея(1), народилася дочка, яку звали Агаріста. Він хотів знайти для неї найкращого з усіх еллінів і за нього видати її заміж. Отже, під час олімпійських змагань, на яких він переміг із своєю квадригою, Клейстен наказав вісникові оголосити, хто з еллінів вважає себе за гідного стати затем Клейстена, той нехай приїде до Сікіона на шістдесятій день або ще раніше, бо Клейстен має намір призначити весілля за рік від цього шістдесятого дня. Відтоді всі елліни, що пишалися своєю особою і своєю вітчизною, почали приходити свататися. Для них Клейстен із цієї нагоди наказав спорудити стадіон та палестру.

127. Отже, з Італії(1) прибули Сміндірид(2), син Гіппократа з міста Сібаріса. Він напевне перевершував усіх щодо сластолюбства (на той час Сібаріс був у найбільшому розквіті), також і Дамас, син Амірія, відомого мудреця з міста Сірія. Вони прибули з Італії. З берегів Іонійської затоки прибув Амфімнест, син Епістрофа з Епідамна. Він із берегів Іонійської затоки. З Етолії прибув брат Тіторма, якого ніхто з еллінів не перевершував тілесною силою, але він віддалився на самий край етолійської землі, Тітормів (4) брат Малес. Із Пелопоннесу прибув Леокед, син аргоського тирана Фейдона(5), того Фейдона, який установив на Пелопоннесі міри і який допустив без сумніву найбільше зухвальство, ніж будь-хто інший із еллінів, бо прогнав розпорядників змагань в Елеї і сам почав розпоряджатися олімпійськими змаганнями. Отже, прибув його син і ще з Трапезунта в Аркадії прибув Аміант, син Лікурга, а з міста Пайон в Азанії прибув Лафан, син Евфоріона, того, який, згідно з аркадійським переказом, прийняв у своєму домі Діоскурів і відтоді гостинно приймав усіх подорожан. І, нарешті, з Еліди прибув Ономаст, син Егея. Отже, оці прибули з Пелопоннесу. Із Афін прибули Мегакл, син Алкмеона, того, який відвідав Креза, і ще один інший, Гіппоклейд, син Тейсандра, який був в Афінах першим щодо багатства та краси. Із Еретрії, що на той час була в розквіті, прийшов Лісаній. Він єдиний із Евбеї. З Краннона в Фессалії прийшов Діакторід із родини Скопадів, а з країни молоссів (6) Алкон. Стільки було женихів.

128. Коли вони прибули в призначений час, Клейстен спершу запитав їх про їхню батьківщину і про родину кожного з них. Потім він затримав їх на рік і випробував їх, щоб виявити гідність кожного, його освіту та його характер, розмовляючи з кожним окремо, а іноді з усіма вкупі. Молодших із них він виводив, щоб вони робили тілесні вправи і те, що було важливішим, він випробував їх за спільною трапезою. Увесь час, що він їх утримував у себе, він це робив і водночас розкішно частував їх. І найбільш за

всіх женихів йому, здається, подавалися ті, що прийшли з Афін, а серед них найбільше сподобався йому Гіппоклейд Тейсандрів син, який вирізнявся і своєю гідністю і тим, що за своїм походженням він був спорідненим із корінфськими Кіпселідами.

129. Коли настав день, призначений для шлюбного бенкету, на якому мав бути сам Клейстен і оголосити, кого він обрав із усіх, він приніс у жертву сто биків, поставив столи для женихів і для всіх мешканців Сікіона. Коли закінчився бенкет, женихи почали розважатися музикою(1) і переказом анекдотів у присутності всіх гостей. Поки ще тривало пиття вина, Гіппоклейд, який викликав загальне захоплення, наказав флейтистові награвати йому мелодію для танцю, флейтист почав грати, а Гіппоклейд танцювати. Він сам, я гадаю, був дуже задоволений своїм танцем, але Клейстен, бачачи такі його фіглі, почав дивитися на нього з незадоволенням. Згодом Гіппоклейд ненадовго зупинився і після попросив, щоб йому принесли стіл і, коли його принесли, він спершу почав викидати на ньому всякі лаконські колінця (2), потім аттицькі і, нарешті, обіперся на нього головою, а ногами почав теліпати в повітрі. Клейстен, поки Гіппоклейд виконував свої перший і другий танці, хоч і почув огиду від його танців та від його безсоромності і не хотів, щоб Гіппоклейд став його зятем, стримувався, не хотів своїм обуренням пошкодити йому, але коли побачив, що той виробляв ногами, вже не міг стриматися і сказав йому: "Ну, сине Тейсандра, своїм танцем ти втратив наречену". А Гіппоклейд сказав йому у відповідь: "Це байдуже Гіппок-лейдові". Від цієї події виникло таке прислів'я.

130. Потім Клейстен попросив усіх замовчати і, звертаючись до всіх, сказав: "Женихи моєї дочки, я всіх вас поважаю, якби було можливим, я віддячив би вам усім, не надаючи переваги нікому з вас і не виключаючи нікого. Проте, оскільки я мушу прийняти рішення про долю дівчини, я не можу всіх вас цілком задовольнити. Через це всім вам, які не будуть прийняті в мій дім, кожному я дарую талант срібла за честь, що ви мені зробили, бажаючи одружитися з моєю дочкою, і так довго не були в себе дома, а мою дочку Агарісту я видаю заміж за Мегакла, сина Алкмеона, згідно законам афінян". І щойно Мегакл відповів, що він згоден, Клейстен остаточно визначив, коли відбудеться весілля.

131. Так було під час вибору женихів і так Алкмеоніди стали загальновідомими в Елладі. Від цього шлюбу народився той Клейстен, який установив в Афінах демократію і розподілив народ на філи. Своє ім'я він одержав від діда з боку матері, від сікіонця. Отже, він народився в Мегакла і ще народився Гіппократ і в нього народився інший Мегакл та інша Агаріста, яка одержала ім'я від Агарісти, дочки Клейстена. Ця Агаріста одружилася з Ксантіппом, сином Аріфрона і, коли вона була вагітною, вона побачила сон, ніби вона народила лева(1), і за кілька днів вона народила Ксантіппові Перікла.

132. Після поразки, яку завдав персам Мільтіад, хоч і перед тим його шанували афіняни, тоді він став ще знаменитішою особою. Він зажадав від афінян сімдесят кораблів і військо, і гроші, не сказавши їм, проти якої країни він має намір піти війною, але повідомив лише, що коли вони підуть за ним, він зробить їх дуже багатими, бо він, звичайно, поведе їх до такої країни, з якої вони легко добудуть багато золота. Так він їм

сказав і зажадав від них кораблі. Цим він переконав афінян і вони дали йому їх.

133. Мільтіад одержав це військо і поплив на Парос(1) під приводом, що паросці першими почали військові дії, взявши участь у поході Перса на одній трієрі під час битви при Марафоні. Те, що він сказав, це, звичайно, було лише приводом, але він був настроений проти паросців через Лісагора, сина Тейсія, який походив із Паросу і який наклепав на нього перед персом Гідарном (2). Коли Мільтіад прибув туди, куди плів, він почав із своїм військом облягати паросців, що замкнулися в своєму місті, і послав до них вісника з вимогою дати йому сто талантів, додавши, коли вони не дадуть їх йому, він не відведе свого війська, поки не заволодіє і не пограбує їх міста. Проте паросці зовсім не збиралися давати йому гроші, але клопоталися лише про те, як урятувати своє місто, і для цього ще примудрували: там, де в мурах у них було з усіх боків слабке місце, вони вночі надбудовували його і воно ставало удвічі вищим за попереднє.

134. Отже, до цього місця мого оповідання згодні між собою всі елліни, але далі після цього лише паросці кажуть, що події відбувалися так(1): поки Мільтіад перебував у нерішучості, одна з полонених жінок, Тімо, таке було її ім'я, за походженням із Паросу, прийшла до нього сказати щось. Вона була молодшою служницею в храмі Підземних богинь (2). Вона з'явилася до Мільтіада і порадила йому, якщо він за всяку Ціну хоче заволодіти Паросом, хай зробить те, що вона йому накаже. По тім згідно її наказові, ідучи до горба, що був перед містом, він перестрибнув через мур, що оточував святилище Деметри Тесмофори, і не спромігшися відчинити двері, він переплигнув і попрямував до храму, Щоб зробити в ньому щось, невідомо що саме, чи взяти таке, до чого не дозволяється торкатися людині, чи ще щось зробити (3). Підійшов він до дверей, як раптом його охопив таємничий страх і він кинувся тікати назад тим самим шляхом, але коли він стрибнув із муру, він вивихнув собі стегно, а інші кажуть, що пошкодив там собі коліно.

135. Отже, Мільтіад у жалюгідному стані повернувся, не принісши з собою ні грошей для афінян, і не здобувши Паросу, але тримаючи його в облозі впродовж двадцяти днів і грабувавши острів. Коли паросці довідалися про те, що служниця при храмі богинь Тімо, показала Мільтіадові дорогу, вони хотіли її покарати за це, і скоро закінчилася облога, вони заспокоїлися і послали посольство в Дельфи. Вони послали його запитати, чи треба їм убити жрицю богинь за те, що вона показала ворогам, як вони могли б заволодіти містом і ще через те, що вона показала Мільтіадові священні предмети, що їх заборонено показувати чоловікам. Проте Піфія не дозволила їм убивати її. Вона сказала, що Тімо не винувата в тому, що відбулося, і вона сказала, що така доля Мільтіада(1) загинути лихою смертю і через це до нього з'явився привид Тімо, щоб привести його до загибелі. Такий оракул дала Піфія паросцям.

136. Коли Мільтіад із Паросу повернувся в Афіни, там знялася страшенна буча проти нього як із боку афінян, так і з боку інших, але передусім із боку Ксантіппа(1), Аріфронного сина, який видав Мільтіада народові, щоб той засудив його на смерть із обвинуваченням у тому, що Мільтіад обдував народ (2). Мільтіад, хоч і був присутній на суді, не виправдовувався сам (він не мав можливості це робити, бо в його стегні

почалася гангрена), але поки він лежав там на ношах, його виправдовували його друзі, посилаючись на битву при Марафоні і здобуття Лемно-су, що він здобув Лемнос і цим покарав пеласгів, і передав острів афінянам. Проте народ устав на його сторону і звільнив його від засудження на смерть, але наклав на нього штраф у п'ятдесят талантів за його злочинний учинок (3). Потім його стегно обмертвіло і через гангрену Мільтіад помер, а п'ятдесят талантів виплатив його син Кімон.

137. Тепер скажу, за яких обставин Мільтіад захопив Лемнос. Пеласгів(1) було вигнано афінянами з Аттики, чи було це справедливо, чи не було, байдуже, бо я не можу цього стверджувати, я лише переказую те, що розповідають. Так, наприклад, Гекатей у своєму історичному творі прямо твердить, що це було несправедливо. Він каже, що коли афіняни побачили ниви на узгір'ях Гіметту, які було дано пеласгам для прожиття як винагороду за побудування мурів навколо Акрополя (3), отже, коли вони побачили ці ділянки добре обробленими, а перед тим вони були неплідними, без усякої вартості, їх узяли заздрощі і вони захотіли придбати цю землю, і так афіняни вигнали пеласгів, не висунувши жодного приводу. Проте, за словами самих афінян, вони мали право їх вигнати. Пеласги, оселившись на узгір'ях Гіметту і виходячи звідти, завдавали афінянам таку шкоду: їхні дочки весь час ходили за водою до Еннеакруна бо на той час ні вони, ні інші елліни не мали рабів (5), а пеласги, пихливі та безсоромливі, ображали афінських дівчат. Але и цього їм було замало, нарешті, пеласги склали змову і їх було застукано на місці злочину. Афіняни кажуть, що вони виявилися морально вищими за пеласгів, бо, коли пеласги були в їхніх руках і вони могли повбивати їх, коли виявилося, що пеласги склали змову, вони їх не вбили, але запропонували їм покинути країну. Так пеласги віддалилися звідти і оселилися в різних місцях серед них і на Лемносі. Про це першим сказав Гекатай, а після нього про це сказали й афіняни.

138. Ці пеласги, що мешкали тоді на Лемносі, бажаючи помститися на афінянах, і добре знаючи афінські свята, роздобули собі п'ятдесятиве-сельні кораблі, влаштували засідку проти афінських жінок(1), які справляли свято Артеміди в Бравроні(2). Там вони захопили багатьох з них і відпливли на своїх кораблях, привезли їх на Лемнос і там жили з ними як із наложницями. Коли ці жінки поступово наповнили острів дітьми, вони почали навчати їх мови та звичаїв афінян. І ці діти навіть не спілкувалися з дітьми пеласгійських жінок, і коли одного з них відлупцював пеласгійський хлопчик, афінські хлопці побігли йому на допомогу. Вони навіть гадали, що мають право керувати іншими і своєю силою перевершували інших. Це помітили пеласги і почали радитися між собою, що їм робити. Поки вони радилися, якийсь страх опанував їх. Якщо вже тепер ці хлопці готові прийти на допомогу один одному проти їхніх дітей від законних жінок і вже відтепер ці хлопці намагаються керувати ними, що справді робити із ними, коли ті змушнюють. Тоді пеласги вирішили вбивати дітей афінських матерів. Так вони й зробити та повбивали також і матерів. Від цього жахливого злочину і ще від іншого, що стався за давніх часів, який зробили жінки, повбивавши своїх чоловіків під час Тоанта, по Елладі поширився звичай: всі нелюдяні злочини називати лемноськими.

139. Коли пеласги повбивали своїх дітей і наложниць, ні земля не приносила їм

плодів, ні їхні жінки не народжували дітей, ні їхня худоба, як це було перед тим. Страждаючи від голоду і відсутності дітей, вони послали людей до Дельфів запитати, як вони зможуть позбутися цього лиха, що їх спіткало. Піфія наказала їм так задовольнити афінян, щоб ті вважали це справедливим. Тоді афіняни поставили в пританеї ліжко найрозкішніше, наскільки вони могли це зробити, а перед ним поставили стіл, заставлений смачними стравами, і наказали пеласгам передати їм свою країну в такому ж порядку. Проте пеласги дали афінянам таку відповідь: "Коли з північним вітром одного дня з вашої країни до нашої прибуде корабель, тоді ми віддамо вам нашу країну". Бо вони знали, що це неможливе, оскільки Аттіка розташована значно далі на південь, ніж Лемнос.

140. Так тоді стояли справи. Згодом, проте, за багато років, коли Херсонес на Геллеспонті перейшов до рук афінян, Мільтіад Кімонів син, тоді, коли віють щорічні північні вітри, приплив на одному кораблі з Елаюнта на Херсонесі до Лемносу і заявив пеласгам, що вони мусять покинути острів і нагадав їм їхню відповідь щодо прибуття корабля, а вони ніколи не гадали, що це може здійснитися. Тоді мешканці Гефес-тії(1) підкорилися, але мешканці Міріни не послуухалися, не погодившись з тим, що Херсонес — це Аттіка. Їх обложили і, нарешті, вони підкорилися. Отже, в такий спосіб афіняни і Мільтіад заволоділи Лемносом.

ПРИМІТКИ

Книга VI. Ерато

1.1. Артафренові краще було зблизька видно, як стоять справи, ніж перському цареві. Можливо, він знав про вісника, якого послав Гістіай до Арістагора, а також про його інтриги, про що йдеться в розд. 4.

1.2. В іншому місці своїх "Історій" (кн. V) Геродот вважає Арістагора за головного призвідника повстання іонійців, а тут він виставляє таким Гістіая.

2,1. Між хіосцями та мілетянами здавна існували дружні стосунки і через це агентам Артафрена нелегко було затримати Гістіая.

3,1. Між Фінікією та Мілетом здавна існувала торговельна конкуренція. Через це намір Дарія здається нісенітним.

4,1. Тут у Геродота йдеться, очевидно, не про персів, а про лідійських патріотів, які мріяли про здобуття свободи і відновлення колишньої величі своєї країни.

5.1. Хіосці, звичайно, не хотіли повернути тирана до міста, з яким мали дружні стосунки, але вони бажали позбутися цього осоружного чужинця, оскільки, якби він залишався на їхньому острові, то міг би втягнути їх у війну з персами.

5.2. Можливо, Гістіай сподівався з допомогою хіоського флоту і завдяки своїм дипломатичним здібностям змінити обставини собі на користь. Тут він уже виступає як справжній авантюрист і пірат.

5.3. Гістіаєві пощастило вмовити лесбосців, бо вони заздрили хіосцям, яким належала Атарнейська область на близькій до Хіосу стороні узбережжя Малої Азії.

6.1. Геродот не називає імен тих, які приборкали іонійське повстання, а саме Гімая і Давріса, бо вони вже померли.

6.2. Чотири морські держави: Єгипет, Фінікія, Кілікія і Кіпр. Їхній об'єднаний флот мав забезпечити панування персів на морі. Під час походу Ксеркса проти Греції вони дали йому 750 кораблів.

7,1. Цих представників було обрано спеціально для проведення наради. Інші були радники, що складали постійний комітет, завданням якого було підготувати питання для обговорення на народних зборах. Паніоніон — це була релігійна організація, котра ніколи остаточно не спромоглася настільки розвинутися, щоб досягти політичної єдності.

7,1. Іонійці з свого досвіду знали, наскільки для них був важливим флот. Острів Лода обороняв вхід до мілетської гавані і відігравав згодом важливу роль, коли Александр Македонський облягав Мілет. Через річкові замули Лода з'єдналося з протилежним суходолом.

8,1. Такий самий докладний перелік морських сил Геродот наводить щодо війська і флоту Ксеркса (кн. VII) і щодо морських сил греків у битвах при Артемісії та Саламіні. [494]

8.2. Лесбосці не були надійними союзниками. Незважаючи на те що вони допомагали Гістіаєві в його піратських заповзяттях, вони були першими, які почали тікати під час морської битви при Лоді.

8.3. Багато іонійських міст не дали кораблів або через те, що не могли, або через те, що не схотіли, як мешканці Ефеса.

9,1. Бактрія тут називається як найдальша країна перської держави.

10.1. З погляду самосців іонійці засуджуються як уперті люди, які відмовилися піти на зраду.

10.2. Посланці пішли вночі з усіма пересторогами, таємно і неводночас до всіх грецьких стратегів.

11,1. Фокейський стратег Діонісій мав рацію, звернувши увагу іонійців на необхідність для них військових управ і дисципліни, бо до тих пір їм цього бракувало.

12,1. Під час цього маневрування корабель мусив пройти між двох ворожих кораблів, оберігаючи свої весла і ламаючи весла обох ворожих суден, а після цього з тилу атакували ці судна. Це, звичайно, вимагало великої спритності з боку керманича та веслярів.

13.1. Це місце надто пишномовне і в ньому забагато зайвих повторень. Очевидно, автор намагався подолати певні труднощі, бо, з одного боку, він не хотів дуже ухилятися від правди, а з другого — хотів якось виправдати самосців, бо мав із ними щільні зв'язки. Він підкреслює недисциплінованість іонійців, щоб виправдати вчинок самосців.

13.2. Тут, звичайно, перебільшення, бо весь Ксерксов флот складався з 1207 кораблів, а без карійських та іонійських кораблів — із 830.

14.1. Це сказано і про морську битву при Саламіні (VIII, 87). З цього можна зробити висновок, наскільки плутані і непевні були перекази кожного міста.

14.2. Одинадцять капітанів (трієрархів) належали до аристократичної партії, яка

виступала проти тиранів і їхньої проперської політики. Стовп (стелу) Геродот міг бачити, перебуваючи на острові.

15.1. В битві при Саламіні на грецьких кораблях було не більше як 18 чоловік залоги.

16.1. Мікала (Мікале) — це гора і мис біля гирлів ріки Меандру (Маяндру) навпроти о-ва Самосу.

16.2. На святі Тесмофорій лише жінки брали участь. Це було свято сівби і його справляли наприкінці жовтня.

16.3. Малоймовірно, щоб ефесці нічого не знали про морську битву при Ладі. Ефесці не взяли участі у визвольній боротьбі іонійців, а тоді повбивали своїх одноплемінників.

16.4. Таке саме зробили і пеласги в Бравроні (розд. 138).

17.1. Ці відомості Геродот одержав безпосередньо на Сіцилії.

17.2. Це не вважалося ганебним не лише тоді, але і за пізніших часів.

18.1. Рахуючи з того часу, коли Арістагор заарештував тиранів іонійських міст (V, 37). Перси здобували Мілет восени 494 р. до н. є.

19.1. Під час війни спартанців із аргосцями, як сказано в розд. 77. Найімовірніше, цей оракул було дано 494 р. до н. є., коли перси облягали місто. Можливо, що мілетяни попросили допомоги в аргосців, а аргосці вирішили спершу одержати оракул у пророчому святилищі.

19.2. Як видно із зображень у Персеполі, перси носили довге волосся.

19.3. В інших місцях "Історій" Геродот називає святилища в Бранхідах, яке перси зруйнували після здобуття Мілета.

20.1. Так Геродот називає всі моря на південному сході і півдні Азії. Те море, що його тепер називають Червоним, він називає Аравійською затокою.

20.2. Хоча в повстанні іонійців брали участь і карійці. Мабуть Дарій зробив так, щоб обидва народи ненавиділи один одного і за принципом "поділяй і владарюй" своєю взаємною ненавистю сприяли б пануванню над ними персів.

21.1. Місто Лаос було колонією сібаритів, як і Скідра. Вони прийняли до себе втікачів із Сібаріса після його зруйнування 510 р. до н. є. Обидва міста були десь на західному узбережжі Італії.

21.2. Зв'язки Сібаріса з Мілетом і з Етрурією були торговельними. Мілетяни приставляли товари з Азії та Єгипту, а сібаріти перевозили їх до Етрурії.

21.3. Афінський драматург Фрініх (прибл. 540-470 до н. є.)-автор історичної трагедії "Здобуття Мілета", єдиної в такому жанрі в давньогрецькій драматургії. Вона була докором афінянам, які не спромоглися допомогти мілетянам.

22.1. Занкла — первісна назва міста Мессани (сучасна Мессіна) на північному заході Сіцилії на березі Сікульської (нині Мессінської) протоки. Воно було спільною колонією [495] євбейської Халкіді та італійської Кіми (в Кампанії), але на той час воно, очевидно, вже залежало від дорійського міста Гели на Сіцилії.

22.2. На північно-східному березі Сіцилії, де не було зручних гаваней (крім

незначних — Міли, Навлох) між Гімерою і Тіндарідою не існувало грецьких колоній, а тому місцезнаходження "Прекрасного узбережжя" (Кале акте) виявилось підходящим.

22.3. Після морської битви при Ладі. Евбейська Халкіда здавна приязнювала з Само-сом і це пояснює, чому самосці охоче прийняли запрошення занклайців.

23.1. Епізефірійські Локри (Західні Локри) називаються так на відміну від Опунтієвських та Озолійських у Греції. Це місто було колонією названих грецьких міст.

23.2. Анаксілай — тиран міста Регій (Регіон) на протилежному італійському березі Мессінської протоки (494-476 до н. е.).

23.3. Гіппократ — тиран міста Гели (498-491 до н. е.). На відміну від нього Скіф (Скютес) називається царем (Басілевс). Гіппократ намагався поширити свою владу на заході Сіцилії. Він не міг пробачити свого союзника Скіфа, через якого він утратив Занклу. Принагідно слід зазначити, що Скіф, як і Перс, були власними грецькими іменами, їхній зв'язок із відповідними етнонімами виявляється непевним.

23.4. Місто в області Акраганта, далеко від Занкли.

24.1. Гімера була колонією Занкли.

24.2. Самосці зобов'язалися обороняти місто проти Анаксілая, якому пощастило вигнати їх звідти, і він змінив колишню назву міста на Мессану (Мессену), бо він сам походив із Мессенії.

25.1. Карію згодом визволив від персів Геракліт унаслідок своїх перемог (V, 121).

26.1. Метою Гістія було використати належний момент, щоб замиритися з Дарієм на основі тих послуг, які він йому зробив, завдавши шкоди іонійській торгівлі і покаравши хіосців, котрі виявили найбільшу відвагу в морській битві при Ладі.

26.2. Як загальне слово "поліхне" означає "містечко", а тут і в інших місцях це власна назва.

28.1. Тут метою Гістія було завладіти золотими копальнями на Тасосі.

28.2. Очевидно, на Лесбосі був його штаб і відправний пункт для його військових операцій.

28.3. Атарней був переданий персами хіосцям (I, 160).

30.1. Саджання на кіл було поширеним видом покарання в персів (III, 159; VII, 238), як і в ассирійців.

31.1. Тобто навесні 493 р. до н. е.

31.2. Така облава або "прочісування" населення, як про це розповідається тут, звичайно, була неможлива. Оскільки ці острови далі описуються, як процвітаючі, то ясно, що тут є перебільшення.

32.1. Це правильно щодо материкової Іонії, але острови не було завойовано ні Крезом, ні Кіром, який не мав флоту, Хіос і Лесбос були захоплені персами перед походом Дарія проти скіфів, а Самос завойовано Камбісом, коли він завладів Фінікією.

33.1. Ідеться вже не лише про береги Геллеспонту, бо міста Перінт і Селімбрія були розташовані на узбережжях Пропонтиди (Мармурового моря), а місто Візантій (Бізантій) на березі Боспору. Селімбрія була колонією мегарців, заснованою до Візантії, колись 660 до н. е.

33.2. Це було на Фракійському Херсонесі в найвужчому місці протоки. Мешканці цього міста залишилися вірними персам і це їх урятувало.

34.1. Про долонків, крім їхньої назви, мало що відоме. Апсінтії мешкали на півночі від Фракійського Херсонесу і їхня країна простягалася до ріки Гебру, де область навколо міста Айнос називалася Апсінтос.

34.2. Ідеться про священний шлях, яким ішли до Дельфів посольства грецьких міст.

34.3. Незрозуміло, як долонки могли збачити з шляху до Афін, оскільки дем Лакіадів, де перебувала родина Філіадів, був поміж Афін і Елевсіна.

35.1. Це було в перший період тиранії Пейсістрата близько 558 р. до н. є.

35.2. Філай був сином Аянта (Еанта). Брати Філай і Еврісак передали острів Саламін афінянам, а Філай оселився в Бравроні, де був дем Філіадів.

36.1. Звичайно, з дозволу Пейсістрата, який у такий спосіб позбавлявся небезпечного супротивника і поширив до Геллеспонту вплив Афін.

36.2. Цей мур, очевидно, відбудував Перікл, після Деркілід і за візантійських часів імператор Юстиніан. [496]

37.1. Імовірно, Мільтіад хотів захопити фортецю на азійському узбережжі, як це зробив Пейсістрат із Сігеєм (V, 94).

37.2. Тут, очевидно, натяк: первісною назвою Лампсака була Пітіуса, а по-грецькому "пітјос" означало сосна.

38,1. Про культ героїв-ойкістів, засновників міст, вже було в кн. V, розд. 47 і 114.

39.1. Тобто після 527 р. і перед 510 р. до н. є.

39.2. У розд. 103.

39.3. Можливо, тесть Мільтіада був царем долонків.

40.1. У цьому розділі не все ясно. Те, що Мільтіад утік перед навалою скіфів і що його повернули на Херсонес долонкі, це зрозуміло, а про інше тлумачі сперечаються.

40.2. Це здається неможливим, бо похід Дарія проти скіфів відбувся за 20 років до цієї навали. Можливо, скіфи скористалися з тимчасового ослаблення перської держави під час повстання іонійців або це була навала не скіфів, а якихось фракійських племен.

41.1. Тобто 493 р. до н. є. Мільтіад утік при першому наближенні фінікійців.

41.2. У повстанні іонійців він не брав участі, але він захопив острів Лемнос і на нього наклепали персам (розд. 133).

41.3. Острів Імброс захопили перси тоді, коли вони захопили і Лемнос, а коли вони втратили Лемнос, то втратили і Імброс.

42,1. За цією угодою заборонялися війни та розбійницькі напади, що могли б статися між містами. Отже, перси встановили мир, якого не досягли між собою іонійські міста.

43.1. Тут ідеться про всіх воїнів, а не лише про команду кораблів.

43.2. Історик Діодор Сіцилійський (I ст. до н. є.) пише, що поновлення демократії — це була розумна реформа, яку провів Артафрен за порадою Гекатая. Випадок із Гістіаєм довів персам, що не можна довіряти тиранам.

44.1. Перське панування в Македонії спочатку мало номінальний характер при

Мега-базі (III, 17), але воно стало цілком реальним, коли туди прийшов Мардоній із військом. Очевидно, до 492 р. до н. є. перси не переходили через Стрімон.

44.2. Акант (Аканф) колонія андросців на півострові Халкідіка недалеко від того місця, де Ксеркс наказав прорити канал, щоб проминути Афонський мис.

44.3. Таке сталося і з залогами перських кораблів у морській битві при Саламіні (VIII, 89). На відміну від грецьких міст Персія була сухопутною державою.

45.1. Це фрігійське (можливо також — фракійське) плем'я брігів мешкало між р. Стрімоном і Афонським півостровом. Інші бріги мешкали на кордоні Епіру та Іллірії.

45.2. Якщо метою походу було не лише покарання Афін та Еретрії, але і завоювання всієї Греції, тоді Мардоній не досяг цієї мети. Перси, очевидно, вважали, що їхнє панування в Малій Азії буде остаточно закріплено, коли вони також завоюють Грецію. Навіть, якщо грецькі історики перебільшували, все одно втрати, що їх зазнало перське військо під командою Мардонія, були дуже значні. Відклик Дарієм Мардонія пояснюється тим, що було складено нові плани.

46.1. Тобто 491 р. до н. є.

46.2. Вірні прибічники персів, абдеріти, очевидно, заздрили тасосцям через ті прибутки, що їх тасосці мали від своїх володінь на материку.

46.3. Місто Абдери, колишня колонія клазоменців, згодом було залюднено мешканцями іонійського міста Теос, які покинули своє місто, тікаючи від перського утиску. Є припущення, що на тому місці була колись фінікійська колонія. Натяком на це вважається негрецька назва міста.

46.4. Ця облога довела їм необхідність мати свій флот.

47,1. Фінікійська колонія на Тасосі за Геродотом була заснована (II, 44) за сім поколінь до народження Геракла. Тасос було заселено виходцями з о. Паросу колись коло 700 р. до н. є. Серед колоністів був і славнозвісний поет Архілох (прибл. 680-640 до н. є.).

49.1. Тут не сказано, хто саме заявив про покору. Напевне це були фессалійці, беотій-

ці, аргосці та дельфійці.

49.2. Серед остров'ян були мешканці Кіклад за винятком мешканців Наксосу та Делюсу, а також мешканці Лемносу, Імбросу та Самофракії (Самотраке).

49.3. Тут стає ясно, що Спарта і Афіни не висловили покірності, а що вони зробили з посланцями Дарія, сказано в кн. VII, розд. 133.

49.4. Це означає, що афіняни визнали зверхність спартанців. Про давню ворожнечу Афін і Егіни було в кн. V, розд. 82 і далі.

50,1. Те, що Клеомен повернувся з Егіни без заручників, є доводом правоти егінців, на [497] його думку. За 15 років до того в Спарті було видано закон, за яким не дозволялося бути відсутніми обом царям під час війни.

50,2. Кріос — по-грецькому "баран".

51,1. Про походження "двоєцарства" в Спарті в сучасних істориків нема єдиної думки. Ці спартанські царі або були представниками двох дорійських громад, або один

із них належав до давньої ахейської громади. Підставою такого припущення є те, що будинки і могили обох царів було розташовано в різних місцях Спарти.

52.1. Із якихось епічних творів, що не збереглися дотепер, але які були відомі Геродоту, він довідався, що Арістодем помер ще до приходу дорійців.

52.2. Ця Аргея була сестрою Тера (Тераса) і походила з Фів, Терові було доручено опікунство над обома неповнолітніми (IV, 147).

52.3. Вигадка Паніта за цим оповіданням мала розв'язати питання про престолонаслідування. Старшого відокремили від молодшого, щоб не було плутанини.

53.1. Те, що Зевс був батьком героя Персея, Геродот не вважав імовірним. Згідно якомусь переказові Персей і його рід походили з Єгипту, але згодом їх стали вважати за греків і вони були першими царями Аргосу.

53.2. Якщо існував переказ, за яким батько Персея був смертною людиною, то тут Геродот допускає існування двох Персеїв, із яких один був сином Зевса, а другий сином смертної людини. Нащадками Персея були: Алкей, Амфітріон, Геракл, Гілл, Клеодай, Арістомах і Арістодем.

53.3. Геродот наполягає на єгипетському походженні дорійців. Це, очевидно, пов'язано з міфом про Даная і Данаїд.

54.1. За перською версією міфу Персей був ассирійцем і першим у своїй родині став елліном. За іншою грецькою версією він із Аргоса прийшов до Кефея, царя кефенів, тобто ассирійців, убив морського дракона і одружився з Андромедою, дочкою Кефея, і від їхнього шлюбу народився Перс, родоначальник персів.

54.2. Акрісій, батько Данаї, був правнуком Даная, батька 50 Данаїд, які втекли від синів Єгипта, щоб не одружуватися з ними.

55.1. Пелла було вигнано з Пелопоннесу, але його прийняв до себе дорійський цар Айгімій. Гілл хотів повернутися до своєї вітчизни, але це йому не вдалося. Проте його нащадки прибули туди. Це було так зване повернення дорійців — Гераклідів.

55.2. Один епічний твір, який не зберігся, мав назву "Айгімій".

56.1. Герой — епонім, тобто від якого лакедемонці одержали свою назву, Лакедемон (Лакедаймон) був сином Зевса і німфи Таїгети, а його жінкою була Спарта.

56.2. Зевс Ураній, тобто Небесний. Свята на честь його називалися "Великими Ураніями", а культ його існував ще в римську епоху. Жертви приносив сам цар, коли він ішов на війну, він звертався до Зевса Агетора (Проводаря), а коли він перетинав державний кордон, він звертався до Арея і Афін.

56.3. Це, очевидно, було так за давніх часів. Пізніше це право належало ефорам.

56.4. Загальне число вершників було 300. Сто, що про них тут сказано, очевидно, було від кожної дорійської філи.

57.1. Перший день місяця вважався священним, і богам приносили жертви (епіменія або еммена), а сьомий день був днем народження Аполлона.

57.2. Проксенами тут називаються урядовці, обов'язком яких було приймати чужоземців і приводити їх до представників влади.

57.3. В інших містах такі службові особи називалися теорами.

57.4. Тобто без ефорів і герусії.

57.5. Тобто про майно єдиної дочки, в батька якої не було синів.

58.1. В мідяний казан били, щоб відігнати злих духів.

58.2. Ідеться про прадавні часи. В історичну епоху в Спарті такого вже не було. Ці варварські звичаї в Спарті за повідомленням деяких джерел було заборонено Лікургом, а в Афінах Солоном.

58.3. Тут мається на увазі не лише Спарта — Лакедемон, але і Мессенія.

59,1. Очевидно, цей розділ і наступний Геродот додав до свого оповідання через те, що вище було сказано, нібито спартанські царі походять або з Персії, або з Єгипту.

60,1. Успадкування професій характерне для давніх суспільств і про це вже згадувалося в "Єгипетському логосі". Професія флейтистів була важливою в Спарті, оскільки спартанське військо вирушало в битву при звуках флейт. Кухарі готували спартанські обіди — сиситії і серед них були також герої, як Маттон і Кераон.

61,1. Арістон був сучасником Анаксандріда, батька спартанського царя Леоніда. [498]

61,2. Терапна була розташована на скелястому узвишші, на південному сході від Спарти на березі р. Евроту. Святилище Єлени (Гелени), очевидно, те саме, що і храм Ме-нелая, де згідно переказові його було поховано разом із Єленою. Там-таки була могила обох Діоскурів. Як не дивно, в безсмертних богів і героїв були свої місця поховання. На Криті показували навіть могилу Зевса. Фойбейон, храм Феба (Фойба) — Аполлона було розташовано нижче Терапни на рівнині, на західному березі Евроту. Геродот в кн. II, розд. 112 каже, що Єлена була богинею краси, і ототожнює її з "Іноземною Афроді-тою". Проте ця Афродіта, імовірно, була фінікійською богинею Астартою, а Єлена була місцевим спартанським божеством.

63.1. Звичайно, третій шлюб Арістона пов'язується з тим, що попередні шлюби не дали йому нащадків чоловічого роду.

63.2. Незрозуміло, чим можна пояснити байдужість ефорів, які повинні були дбати про чистоту роду Гераклідів.

63.3. Ім'я Демаратос складено з двох основ: демос — народ і ара (в одному з своїх значень) — побажання.

64,1. Про причини розбрату Демарата з Клеоменом сказано в кн. V, розд. 75 і кн. VI, розд. 50.

65.1. У книзі VIII, р. 131 він називається внуком Гегесілея, а не Агіда.

65.2. У Спарті існував давній звичай "умикання", тобто викрадання жінок із метою одруження.

65.3. Це рівнозначне з "проомосією" (попередньою присягою) в аттичній юрисдикції. Обвинувачений міг присягнутися напочатку судового процесу.

65.4. Коли почався суд, Демаратові вже було приблизно 40 років, а ефори, коли він народився, вже були дуже старими і навряд чи хтось із них був під час судового процесу живим.

66,1. Свого часу і Алкмеоніди підкупили Піфію (V, 63).

67.1. Гімнопедії, Карнеї та Пакінтії були найзначнішими спартанськими святами. Гімнопедії справлялися в середині літа. Під час святкування хлопці, юнаки та чоловіки танцювали і співали гімни на честь Аполлона.

67.2. Демарат був розпорядником (ефором) на святі або одним із так званих "бі-деїв", які наглядали за гімнастичними вправами юнаків.

67.3. На знак розпачу або гніву, які він відчував.

68.1. Якщо його мати сказала неправду, то вона була б винуватою в клятвopушенні.

68.2. Жертовник Зевса Геркея був на дворі. Зевс Геркейос був богом — покровителем дому і родини, але він не був тотожним із Зевсом Ефестієм, богом хатнього вогнища.

68.3. Астрабак був богом осяччих пастухів. За часів Геродота існувало вірування, ніби якась надприродна істота, бог або герой, могла з'єднатися із смертною жінкою. В Спарті було святилище Астрабака біля храму Лікурга.

69,1. Щодо моралі спартанських жінок свідчення античних авторів неоднакові. Плутарх вважає, що порушення подружньої вірності було невідомим у Спарті, але Арістотель був протилежної думки.

70.1. За давнім спартанським законом Гераклідам під загрозою смертної кари заборонялося проживати за кордоном держави, а якщо Демарат не був сином Арістона, то він не був Гераклідом.

70.2. Також і Фемістокл із Греції втік до Персії. Ксеркс передав Демаратові міста в Троаді: Пергам, Галісарни і область Тевтранію, де продовжували жити і нащадки Демарата.

70.3. Демарат попросив, щоб на Олімпійських змаганнях про його перемогу було оголошено не від його імені, а від імені Спарти.

71,1. Онука Зевксідама, Кініска, була першою жінкою, яка одержала нагороду на Олімпійських змаганнях із своєю квадригою-колісницею з чотирма кіньми. Її братом був Агесілай, котрий став спартанським царем.

72.1. Цей похід відбувся, очевидно, після поразки Ксеркса, коли переможні греки хотіли покарати Алевадів із міста Ларісси, які перейшли на сторону персів. Є ще думка, що цей похід відбувся 476 р. до н. е.

72.2. Хабарництво не було чимсь незвичайним у Спарті. У хабарництві бували обвинуваченими не тільки ефори і члени герусії, а й царі.

74,1. Так само, як Клеомен, зрадник Ефіальт після фермопільської битви шукав притулку у Фессалії. [499]

74.2. Нонакрій — місто на півночі Аркадії біля річки Кратіс на північно-західній околиці міста Фенея.

74.3. Клятва водою річки Стікс уважалася аркадянами за найважливішу. Те, що боги клялися цією водою, було перенесенням земного звичаю на "небо". Вода цієї річки, яка протікала перед входом до країни мертвих, уважалася за дуже отруйну.

75,1. Об'єднання міст Аркадії було б загрозою для Спарти.

76.1. Ця війна Спарти з Аргосом відбулася після 500 р. до н. є.

76.2. На той час річка Ерасін була прикордонною в Арголіді. Клеомен приніс жертву для переходу через річку (так звані діабатерії).

76.3. Тірея — головне місто Тіреатіди, інакше Кінурії, області Арголіди, що була суміжною з Лаконією і за яку проводилися війни між Спартою і Аргосом (I, 82).

76.4. Кораблі приставили Сікіок і Егіна, які визнавали зверхність Аргосу (розд. 92).

77.1. Оракул було дано в 494 р. до н. є. Половина його стосувалася до мілетян (розд. 19). Його тлумачили по-різному. Павсаній і Плутарх повідомляють, ніби аргоська поетеса Телесілла озброїла жінок, інвалідів і рабів і з їхньою допомогою відбила напад Клеомена.

77.2. Ідеться про вторгнення спартанців і про оракул.

78,1. Плутарх каже, що Клеомен обдурив аргосців, пообіцявши їм восьмиденне перемир'я і напавши на них на третю ніч.

80,1. Клеомен, який учинив стільки святотатств, навряд чи міг бути занепокоєним оракулом.

81.1. Цей Герайон був на відстані 25 стадій від Мікен, із якими він був зв'язаний священним шляхом. Цей храм за Клеомена згорів 423 р. до н. є. й інший було побудовано там трохи нижче.

81.2. Очевидно, що Клеомен не міг відшмагати жерця Гери. 82,1. Це справді могло бути так.

83.1. На війні загинуло 5 або 6 тис. аргосців.

83.2. Такими, як ілоти (гейлоти), в Спарті, були гімнесії в Аргосі.

83.3. Аргос під час перських воєн залишався нейтральним, проте Тірінт послав своїх гоплітів у Гїлатеї.

83.4. Фігалея була в південно-західній частині Аркадії, де також був розташований знаменитий храм Аполлона Епікурія в Бассах.

83.5. Війна закінчилася цілковитим розгромленням Тірінта і Мікен імовірно 464 р. до н. є., коли спартанці були зайняті приборканням повстання ілотів.

84,1. Розведене водою вино було в давній Греції звичайним щоденним напоєм, а надмірне вживання нерозведеного вина спричинялося до пияцтва. Пити, як скіфи, означало в греків пиячити, бо скіфам припало дуже до вподоби грецьке вино.

85,1. Ця зміна спартанської політики виявилася в звільненні егінських заручників, що сталося, очевидно, після битви при Марафоні і після походу на Парос. Вона пояснюється страхом спартанців у зв'язку з далекосяжними планами Афін. Щодо заручників, то про них було сказано в р. 73.

86.1. Цей випадок із Главком переказує афінянам, щоб їх привести до розуму, людина, яка прийшла до влади через підкуп Піфії (розд. 65) і яка сама пізніше була підкуплена (розд. 7). У цьому випадку, власне кажучи, нема повної аналогії із становищем афінян.

86.2. Це було приблизно 550 р. до н. є., коли в Мілеті відбувалися заворушення і була загроза з боку лідійців.

86.3. Ці "розпізнавальні таблички" (сьюмбола) могли бути половинами якогось тексту, написаного в двох примірниках. Їх мали в себе особи, що склали певну угоду. В даному разі Главк, імовірно, сховав або знищив свою половину тексту.

86.4. Ідеться про спільні для афінян і спартанців звичаї. Главк мусив офіційно заприсягатися, що він ніколи не одержував грошей. Щодо цієї присяги він звернувся за порадою до пророчого святилища.

86.5. Останній вірш оракулу взято з "Праць і днів" Гесіода. Покарання через винищення нащадків було страшним, бо за їхньою відсутністю мертвим предкам не приносили жертв і богам не було жертвоприношень і хатнє вогнище залишалося без вогню.

87.1. Свято, схоже на Панафінеї, яке справляли на мисі Суніон в Аттиці, на честь бога Посейдона, котрому було присвячено храм, що його колони можна бачити і тепер там на мисі.

87.2. На тому кораблі їх перевозили на Суніон. Мабуть, (1)на цих "теорів" було обмінено егінських заручників. [500]

88.1. Події, про які тут ідеться, могли відбутися близько 487 р. до н. є.

88.2. Це місто, очевидно, було розташовано далеко від узбережжя, як це бувало за давніх часів.

89,1. Корінф двічі врятував Афіни від нападів Спарти і допомагав Афінам у війні з Егіною. Проте, коли Афіни стали могутньою морською державою, дружба між ними обернулася на ворожнечу. Згадана передача кораблів сталася після битви при Марафоні, близько 486 р. до н. є., але не тоді, коли про неї сказано в Геродота на початку розд. 93.

90,1. Тобто після 490 р. і близько 486 р. до н. є.

91.1. Геродот уважав, що це сталося на кару за їхнє нечестя.

91.2. Про свято Тесмофорій було в розд. 16.

92.1. Коли Клеомен перевіз морем військо з Тіреатіди до Навплії.

92.2. Вони були, мабуть, із стану аристократів Аргоса, які не хотіли, щоб владарював народ.

92.3. Про цього Софана сказано в кн. IX, розд. 74-75.

93,1. Те, що сказано в цьому розділі, не узгоджується з попереднім розділом, якщо не припустити, що після першої перемоги афіняни не вжили належних заходів або якщо ця подія відбулася під час якоїсь іншої війни.

94.1. Гіппій у Сігеї заохочував Дарія до війни з афінянами, але 490 р. до н. є. Пейсістратіди були при царському дворі персів.

94.2. Син Артафрена, Дарієвого брата, який колись був сатрапом у Сардах (VI, 25).

95.1. Плодюча рівнина в Кілікії. Звідти йшов шлях від р. Євфрату до Тарса.

95.2. Це число часто повторюється, коли йдеться про перські кораблі. Очевидно, в такому разі не можна вимагати точності (пор.: Скрижинская М. В. О степени достоверности числовых данных в Скифском рассказе Геродота.— ВДИ, 4, 1989.— С. 79-91).

95.3. Наксосці успішно відбили перший напад на них 500 р. до н. є. (V, 34).

97,1. Перси ставилися з пошаною до вірувань і святилищ інших народів, за винятком того випадку, коли хотіли помститися за заподіяну їм образу. Двоє перських богів — це Сонце (Мітра) і місяць (жіноче божество — Ма). Крім того, у війську Датія були іонійці і він не хотів образити їх, зруйнувавши делоське святилище, яке вони так шанували.

98.1. Таке саме зауваження робить Геродот і в іншому місці, наголошуючи на тому, що малоазіатські греки змушені були воювати зі своїми одноплемінниками.

98.2. Фуکیدід, повідомляючи про землетрус на Делосі 431 р. до н. є., додає: "перед тим там не було землетрусу на пам'яті еллінів". Дослідники вважають, що в традиції делосців збергіся спогад лише про один землетрус і що Фуکیدід навмисне виправив датування свого попередника. Імовірно, що землетрус справді стався перед тим, коли Геродот побував на острові 460 р. до н. є. і що землетрус пов'язували або з перською, або з пелопоннеською війною.

98.3. Дарій царював від 522 до 486 до н. є., Ксеркс — від 486 до 464 до н. є., Артаксеркс I — від 464 до 424 до н.є. Із цього можна зробити висновок, що Геродот написав цю книгу в перші роки Пелопоннеської війни.

98.4. Геродотова спроба перекласти власні імена перських царів на грецьку мову доводить ненадійність інформації, якою він міг користуватися, не знаючи перської мови. Грецька передача перських імен через значну різницю звукового складу цих мов дуже недосконала. Ім'я Ксеркс не було кінцевою частиною імені Артаксеркс.

99,1. Карістійці належали до племені дріопів і не були споріднені з іонійцями. Причиною їхньої відмови виступити проти Еретрії та Афін могли бути їхні торговельні зв'язки з цими містами.

100.1. Про афінських клерухів в Халкіді було в кн. V, р. 77. Геродот, очевидно, хотів виправдати афінян, які не поспішили подати допомогу, але послали своїх клерухів. Імовірно, проперська партія в Еретрії була досить сильною. За словами Геродота в Еретрії був лише один справжній патріот — Есхін.

100.2. Буквально "конярі", тобто місцеві багатії.

101,1. Таміні було містом еретрійців, розташованим на березі протоки. Після розгрому, якого зазнала Еретрія, вона не могла відновити свій добробут і через це послала лише сім кораблів на Саламін.

102,1. Тут ідеться не лише про Марафонський дем, але про всі сусідні 4 міста (тетра-поліс). Найближчими до нього були Ороп і Рамнунт. Для кінноти найзручнішою була б Тріасійська долина, але про участь у бойових діях кінноти нічого не сказано. Крім того, Марафонська рівнина, як і тепер, має на своїх краях болота. Датій, очевидно, вибрав цю рівнину як базу для дальших своїх операцій. Його метою було затримати там вороже [501] військо якнайдалше від Афін, щоб під час відсутності афінського війська місто було віддано персам зрадниками, прибічниками Гіппія, або щоб Датій міг несподівано напасти на місто.

103.1. Про це йшлося в розд. 36.

103.2. За пізніших часів прітаней був на північно-західній стороні Акрополя.

103.3. Біля Мелітінських воріт, між довгих мурів і між горбом Німф і Пніксом там, де дем Меліти з'єднується з передмістям Койла.

104.1. Як про це сказано в розд. 41.

104.2. Очевидно, це були ті, що його обвинуватили вже після битви при Марафоні (р. 136),— Ксантіпп і Алмеоніди. Вони легко могли підбурити народ проти нього, бо коли він був тираном на Херсонесі, його підтримували Пейсістратіди.

105.1. Здається імовірним, що спартанці перед тим домовилися з афінянами і Фейдіппіда було послано, щоб він нагадав їм про їхні обов'язки.

105.2. Партеній відокремлює Гісійську рівнину від Тегейської. Там було святилище Пана і там часто його бачили.

105.3. Святилище Пана в його печері. В печері була статуя Пана з епіграмою, яку приписували поетові Сімоніду: "Козлоногого Пана, аркадянина, що був проти мідійців і за афінян, поставив Мільтіад".

105.4. Такі жертви та смолоскипові естафети (лампадедромії) відбувалися на святах Панафінеїв, а також на святах Прометея, Гефеста, Пана, Гермеса, Тесея. Є відомість, що цей Фейдіппід узяв участь у битві при Марафоні і приніс в Афіни звістку про перемогу.

106.1. Оратор Ісократ визначив відстань між обома містами в 1 200 стадій, тобто 222 км.

106.2. Вони казали, що не можуть виступити в похід на дев'ятий чи якийсь інший день аж до п'ятнадцятого дня, коли була повня. Це дата лаконського місяця Карнейон (вересень), коли святкували Карнеї, свято на честь Аполлона Карнея.

108.1. За припущенням сучасних дослідників давній Марафон був не на тому місці, де є сучасний.

108.2. Це було близько 518 р. до н. є. згідно з повідомленням Фукідіда, а якщо в руко-писі його твору дату було змінено, то приблизно 509 р. до н. є.

108.3. Цей жертовник, за повідомленням Фукідіда, син Гіппія Пейсістрат, будиши архонтом, поставив на афінській агорі і його вважали за центр міста, і від нього рахували відстані від Афін до інших населених пунктів.

108.4. Корінфяни були тоді друзями афінян (р. 89).

109.1. Полемарх, один із архонтів в Афінах до 487 р. до н. є. не обирався за жеребом. Отже, тут допущено анахронізм.

109.2. Згодом полемарх уже не мав військової влади, але відав справами метойків (метеків) і чужоземців в Афінах і приносив деякі жертви.

109.3. Гармодій і Арістогейтон походили з Афіднійського дему.

109.4. Мільтіад напевне знав, що в Афінах були такі, що співчували персам.

111.1. Праве крило (фланг) було почесною позицією, а також і найнебезпечнішою в давньогрецьких арміях. На ньому командував сам цар, а згодом його заступник, полемарх.

111.2. Порядок філ визначив Клейстен, а їхній розподіл у битві, очевидно, визначався за жеребом.

111.3. В Афінах справлялося п'ять урочистих свят: Делії, Бравронії, Гераклеї, Елевсінії та Панафінеї і ці були найважливішими.

111.4. Це було не випадковим, але розрахованим на те, щоб уникнути оточення, бо з обох боків розташування грецьких військ на бойовищі не було ні виноградників, ні маслинових гаїв і боки могли бути використані ворогами для нападів.

112.1. Тоді не йшлося про безпосередню атаку бігцем, бо грецьким гоплітам треба було б пробігти приблизно 1,5 км, щоб зустрітися з ворогами, і вони були б виснажені. Лише коли вони наблизилися на відстань пострілу з луку, вони бігцем атакували персів.

112.2. До 478 р. до н. є. афіняни не мали власної регулярної кінноти. Ще 510 р. до н. є. вони просили фессалійців дати їм кінноту (V, 63).

112.3. Це в буквальному розумінні є перебільшенням. Проте це було першою рукопашною битвою афінян із персами.

114,1. У "Живописній колонаді" (Пойкіле Стоа), де була картина марафонської битви, було зображено її героїв: Мільтіада, Каллімаха і Кінегейра, а можливо і його брата Есхіла.

115,1. Очевидно, перський флот було поділено на дві ескадри. Одна з них спішно відпливла, щоб досягти мети перед тим, як афінське військо повернеться з Марафона, [502] а друга, що складалася з основної частини флоту, відпливла до Фалера. Цим пояснюється незначне число захоплених кораблів.

116,1. Поки Фемістокл не спорудив потрібну гавань Пірея, корабельню та пристань. Якщо спорудження почалося 493 р. до н. є., то було неможливим, щоб воно завершилося 490 р. до н. є.

117.1. Новітні історики вважають, що число вбитих із обох сторін правильно наведено Геродотом. Імена загиблих було записано на їхньому надмогильному пам'ятнику. Число вбитих персів було підраховано на бойовищі. Геродот чомусь не наводить число загиблих із обох сторін. Новітні історики вважають, що афінське військо нараховувало приблизно 10 тис, а перське 60 тис.

117.2. Епізела було зображено на картині в "Живописній колонаді". Дивно, що в даному разі надприродна допомога була на користь персам, а не грекам.

118.1. Згідно з Ктесієвом (V ст. до н. є.), який був особистим лікарем перського царя Артаксеркса і написав у 23 книгах "Історію Персії", Датія було вбито в битві при Марафоні.

118.2. Делій (Деліон) було розташовано навпроти Еретрії, а не Халкіді (там, де сучасне село Ділесі).

119.1. Ардерікка на відстані 56 км від Сусів, де і тепер добувають асфальт (бітум чи гудрон) так, як це описано Геродотом. Можливо, Геродот відвідав це місце.

119.2. Друге водоймище мало три вивідних канали, з допомогою яких там поділялися три складових частини нафти.

119.3. Історик Діодор Сіцилійський повідомляє, що беотійці, яких Ксеркс переселив по той бік ріки Тигру, розмовляли своєю мовою ще тоді, коли туди прибув Александр

Македонський.

121,1. Геродот намагається довести, що Алкмеоніди ненавиділи варварів і тиранів, але він розповідає про їхню дружбу з Крезом, першим варваром, який поневолив еллінів Малої Азії, а також про їхні дружні стосунки з Клейстеном, тираном Сікіона, він не згадує про союз Алкмеонідів із Пейсістратом, про що було в кн. I, розд. 60.

122.1. Цей розділ дослідники вважають не належним Геродотові.

122.2. Це могло бути 564 р. до н. є.

123.1. Алкмеонідів було вигнано не на весь період тиранії, але після другого повернення із заслання Пейсістрата і до вигнання його синів.

123.2. Про це було сказано в кн. V, розд. 63, де розповідь базувалася на афінській версії. 124,1. Вигнання Мегакла відбулося 487 р. до н. є.

125,1. Багатство їхньої родини було зв'язано з торгівлею, яку вони вели з Сардами. В таких переказах хронологія буває заплутаною і неточною. Крез царював від 560 до 546 р. до н. є. Його посольство до Дельфів відбулося близько 556 р., а Алкмеон був стратегом під час священної війни з Кіррою (596-586 рр. до н. є.). Приблизно 550 р. у нього була онука в такому віці, що з нею міг одружитися Пейсістрат. Отже, шлюб Мегакла з Агаріс-тою міг відбутися до 565 р., можливо 572 р., а дружні стосунки Алкмеона з Крезом уже існували за одне покоління до цього.

126,1. Ортагорідами називалася династія сікіонських тиранів. Андреас, який тут згадується, був, очевидно, родоначальником цієї династії.

127.1. Італією Геродот називає західне узбережжя Піренейського півострова до річки Лаус на півдні Луканії, а також всі грецькі колонії навколо Тарантської (Тарентської) затоки.

127.2. Про Сміндіріда розповідали, ніби він протягом 20 років не бачив ні сходу, ні заходу сонця, мав 1000 кухарів і не міг бачити людей, що працюють у полі.

127.3. Іонійською затокою Геродот називає Адріатичне море.

127.4. Про Тіторма розповідали, ніби він переміг славнозвісного силача Мілона Кротонського, і якщо це було так, то він жив колись коло 520 р. до н. є., а не близько 572 р. до н. є.

127.5. Про Фейдона були відомості, що він жив або у VIII, або в VII ст. до н. є., а про Клейстена відомо, що він був ворогом аргосців (V, 67). Отже, мало ймовірно, щоб до нього прибув свататися аргосець.

127.6. Молосси — плем'я в Епірі.

128,1. Гіппоклейд був нащадком Аякіда Філая, що його мати Лісідіка походила від Лапіта Кайнея, а від нього нібито походили Кіпселіди.

129.1. Вони змагалися крім музики також у співах і декламації.

129.2. Ідеться про якийсь різновид пантоміми, що іноді мав непристойний характер. Таким був танець "кордакс" в аттичній комедії. [503]

131,1. Лев був символом царської влади. Перікл, син Ксантіппа (приблизно 493—429 рр. до н. є.), був за своїм походженням (з боку матері) пов'язаний із Алкмеонідами. Цей відступ від основної теми (розд. 121-131) пояснюється бажанням Геродота

захистити і прославити Алкмеонідів і разом із тим Перікла, з яким він заприятелював під час свого перебування в Афінах.

133.1. Парос був дуже багатим островом, між іншим і завдяки своєму мармурові. За часів Геродота він виплачував Афінам такий податок, що його могли перевищити лише податки, виплачувані Тасосом і Егіною. Податок паросців удвічі перевищував податки, виплачувані мешканцями Наксосу і Андросу, хоч ці острови були більшими за Парос.

133.2. Перс Гідарн був "стратегом приморських країв", коли Мільтіада було вигнано з Фракійського Херсонесу.

134.1. Ця розповідь про експедицію Мільтіада характерна для Геродота, схильного пояснювати важливі події нікчемними причинами. Він також схильний був пов'язувати події з утручанням божественних сил.

134.2. Хтонічні божества — Деметра і Персефона.

134.3. Мабуть, він хотів викрасти з святилища ксоанон, яким був згадуваний в епосі Палладіон, статуя Паллади — захисниці міста.

135,1. Згідно з віруваннями Геродота заздрісне божество карало людей за надмірну славу і щастя. Павсаній установив, що святотатство Мільтіада, за яке його було покарано, полягало в тому, що він запропонував кинути в прірву вісників Дарія і цим викликав гнів Тальтібія. Цей переказ, очевидно, не був відомий Геродотові (пор. VII, 133).

136.1. Ксантіпп був батьком Перікла. Ця ворожнеча продовжувалася і в наступному поколінні між Періклом і сином Мільтіада Кімоном.

136.2. Через так звану ейсангелію. Омана народу вважалася зрадою.

136.3. Коли відбувався "суд честі", треба було дати відповіді на два окремих питання: чи обвинувачений винуватий і як його покарати, якщо його буде визнано винуватим. У даному разі рішення суду було позитивним: винуватий. Проте, щодо другого питання, то суд вирішив зменшити міру покарання. Замість кари на смерть йому призначили сплатити надмірно великий штраф. "

137.1. Геродот, як і Фулідід, уважали пеласгів за варварів. За часів Геродота пеласги мешкали в деяких краях навколо Геллеспонту, в Троаді на північно-західному березі Малої Азії, на островах Лемносі, Імбросі, Самофракії і в Крестоні поміж річками Стрімоном і Аксієм.

137.2. Після того, як пеласгів було вигнано з Беотії за 60 років після падіння Іліона. Лемноські пеласги, виснажені перським завоюванням, були вигнані з острова Мільтіадом після 500 р. до н. е.

137.3. Найдавніша частина муру на афінському Акрополі називалася пеласгійською або пеларгійською ("пеларгос" грецькою мовою — лелека).

137.4. Це джерело колись називалося Каллірроя і воно було десь неподалік Іллісу і святилища Олімпійського Зевса або поблизу Пнікса.

137.5. Ні тоді, ні пізніше в давній Греції не було великої кількості рабів.

138.1. Очевидно, тут ідеться про давній звичай умикання жінок.

138.2. За афінським переказом бравронську Артемиду ототожнювали з Таврською

Артемідією, статую якої Орест привіз із Тавриди.

138.3. Згідно з міфом царя Тоанта врятувала його дочка Гіпсіпіла, сховавши його, але його знайшли інші жінки і вбили. Ці жінки повбивали своїх чоловіків за те, що ті нехтували ними. Афродіта покарала їх за цей злочин тим, що вони стали смердіти.

140,1. Мешканці Гефестії і Міріни виплачували податки афінянам, причому близько 444 р. до н. є. перше назване місто виплачувало вдвічі більше, ніж друге. Геродот волів краще закінчити цю книгу не повідомленням про жалюгідну смерть Мільтіада, а переліком його заслуг перед батьківщиною.